

„a hívórímek a semmibe szállnak”

HELIKON

IRODALMI FOLYÓIRAT

MEGJELENIK KÉTHETENKÉNT KOLOZSVARON

IV. ÉVFOLYAM 1994. 15. (171.) SZÁM

ára 200 lej

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ÉLETKOROK

*De hamar ideér az ember,
üstdobok hajszojják a vért.
Egyidős lettem Beethovennel
a haza őszhajszálaként.*

*A nagyzenekar közepette,
magányos ároa pikulás,
a fegyelmet komolyan vette,
külön nem hallszik semmi más.*

*Belülről segítni a zengést —
hogy minden sejtéd úgy feszül,
mintha az egész bőr teremtést
most kezdenéd és egyedül.*

*Mintha egész szimfóniákat
csak terajtud préselne át
a halálosan belesápadt,
jelelné betegült világ.*

*Mintha elrontott századokból
az ég alá gyűlt hang-romok
társtalan Kelemenje lennél,
kőműves, kitartó, konok.*

*Mintha most kéne hatra-vakra
az égre vágni száz lyukat,
az egri és a hangfalakra
felvontatni az ágyukat.*

*De hamar idejut az ember,
harsonák hajszojják a vért.
Egyidős vagyok Beethovennel
hazám fehér hajszálaként.*

*Tudom: ez hó, nemcsak a vénség,
nem csupán ostromállapot.
Tudom: az utazó reménység
hol Bécsben, hol csak itt lakott.*

*Mint legutolsó gyertya mellett
a hajnalig megírt levél
címzettje — ami nekem kellett,
a kor valahol messze él.*

- dr. Horváth József: Európa és a régiók
- Misztótfalusi Kis Miklós monográfia
- Gáll Ernő: A Csipkerózsika-vita
- Bogdán László: Áthúzott versek
- Egyed Emese: Mesék
- Jancsó Miklós: A házasság
- Terényi Ede Rachmaninovról
- SERÉNY MÚMIA

SZÉPFALUSI ISTVÁN VALLOMÁS A SZÜLŐFÖLDRŐL

KIRÁLY LÁSZLÓ:
TÖBBSZÖRÖS IDENTITÁS?

*Ha nem jövök meg egyhamar-
tudjad: elnyelt a zivatar.
Orosz voltam, japán, magyar,
e Földön, mely nem ápol — eltakar...*

Ha arra gondolok, hogy magyar
létemre nem Magyarországon lakom,
akkor szerelmes barátaimra gondolok,
ha akarok, bánatos menekültekre
— vagy senkire...

(Korunk, Kolozsvár, 1994. január)

Szülföldem szeretetének elengedhetetlen tartozéka a másik ember, főleg a szomszéd szülföld-jének tisztelete. Előfeltétele ez annak, hogy a magam vallomása másokban, barátaim soraiban (hol? mikor? és milyen?) ellenérzéseket ne vált(has)son ki. Tisztelem Ausztriát! A múlt században Welsben talált munkát cseh nagyapám, s az ország, a birodalom fővárosában, kettő közül az egyikben, találkozott cseh nagyanyámmal. A század eleji bécsi patkolókovács-műhelynek helyet adó külvárosi ház családi házammá vált, másik sohasem volt, így ez ma otthonom.

Szeretem Bécsét! Itt születtem fiaim, első unokám, számomra a város "hellyé", élettérre vált, benne élhettem le magyar hivatalokat viselő munkás életem legjavát.

Aggódom a mai Ausztriáért! Ezért küzdök is érte, olykor ellenében is, mert egyre elviselhetetlenebb lesz számomra a kocsmákat már régen túllépő, országsszerte társadalmilag szalonképessé vált nyílt idegenellenesség, pontosabban a szláv, a román és a török, vagy általában a mássággyűlölet, miközben változatlan az irányunkban, a magyarok felé megfogalmazódó szimpátia. A "ha már idegen, legyen magyar" hangulati elv elfogadása már a kezdet kezdetén is kiszámíthatatlan feszültségforrás, nemzeti-

>>>>> folytatás a 4. oldalon

OLVASÓINK
FIGYELMÉBE!

A postai lapterjesztő nyilvántartásában a HELIKON katalógus-száma 3012
Folyóiratunkra a szerkesztőségben is elő lehet fizetni 10 és 14 óra között
Kolozsvári előfizetőinknek díjtalanul kézbesítjük a HELIKON-t

15

GÁLL ERNŐ

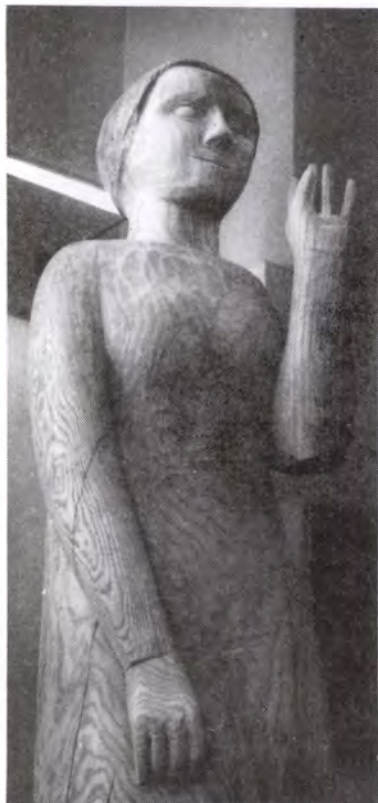
A Csipkerózsika-vita és utórezgései

(befejező rész)

Tény, hogy amikor 1957-ben Balogh Edgárral a folyóiratot útjára bocsátottuk, mindenekelőtt az 1940-ben megszületett szerkesztőség hagyományának a feltámasztására vállalkoztunk. Ezt a folytonosságot fejezte ki mind a Balogh Edgár, mind az én beköszöntő-programadó vezércikem. Tény továbbá, hogy Balogh Edgárnak oroszlánrésze volt ama fejlődésben, amely — a korszerű tájékoztatással egybehangolt — nemzetiségi szerepkör kimunkálásához vezetett. E funkcióhoz — valamilyen munkamegosztás jegyében — főként a filozófia s a társadalomtudományok szorgalmazásával járultam hozzá. Ez irányú erőfeszítéseim során ismertem fel — a két világháború közötti kisebbségi hagyatékot újraértékelve — mind a Venczéléle önismeret¹⁸, mind az erdélyi bölcséleti iskola gondolkodói által körvonalazott kisebbségi etika nélkülözhetetlenségét.¹⁹ Meggyőződtem arról, hogy önazonosságának megőrzését a romániai magyarság csak egy olyan nemzetiségi tudat segítségével biztosíthatja, amely — az irodalommal együtt — a modern társadalomtudományokból is merít. Rájöttem, hogy szakítania kell a kisebbségi törekvéseknek hangot adó bölcséleti, etikai hagyományok addigi nihilista kezelésével. Ezek a töprengések és kísérletek táplálták/kísérték a "sajátosság méltóság"-nak fogalmi kidolgozását.

Ebben az időben — őszintén megvallva — a Dienes-örökség igazságosabb, vagyis a tényeknek, a történelmiség követelményének jobban megfelelő értelmezése nemigen foglalkoztatott. Hosszú éveknek kellett elteltünnük, amíg ebben a vonatkozásban is megérték bennem a róla alkotott régebbi felületes vélemény revideálásának a szellemi-erkölcsi feltételei. Későn döbbsenem rá, hogy nekem is kötelességem elősegíteni Dienes László kiszabadítását ama kulturális "senki földjéről", ahová nálunk került. Ezt annál inkább kötelességemnek tekintetem, mert Dienes tudatában volt a hazai problematika értelmezésében felhalmozódott adósságainak. A magam mulasztását azért is súlyosbodó tehernek kellett éreznem, mert értelmiség-szociológiai vizsgálódásaim és Mannheim-stúdiumaim kapcsán árnyaltabb képet alakíthattam ki a "szabadon lebe-

gő" értelmiségről, tehát a Dienes-féle *Korunk* erdélyi törzsközönségéről is. Mindezek az összetevők, szövődmények és konzekvenciák utólag inkább valószínűsítik Farkas Árpád véleményét, aki a Csipkerózsika-vitát a népi-urbánus csatározások erdélyi megnyilvánulásaként könyvelte el.²⁰ Ehhez a látáshoz csak annyit tennék hozzá, hogy a hetvenes évek végén kialakult vita *fontosulata* nem volt meg az ismert, fájdalmas és ártalmas magyarországi konnotációja.

Ha már a magyarországi vitákkal való egybevetésre került sor, talán nem tévedek, ha azzal a szinte egyidejűleg zajló eszmecserével észlelhető érintkezésre utalok, amelyet az *Új Forrás* szerkesztősége 1979 augusztusában indított. Témája a nemzet-központú érték tudat és az értékközpontú nemzettudat megkülönböztetése, illetve a kettő közötti választás megindokolása volt.

Emlékeztetek: Szilágyi Ákos — az értékek válságát tudatosítva — nélkülözhetetlennek tartotta, hogy a demokratikus kibontakozás előmozdítása végett a nemzet-központú érték tudatot egy új, értékközpontú nemzettudat váltsa fel. Szilágyi hangsúlyozta, ő nem tagadja a nemzet, a nemzeti jelleg s a nemzettudat fontosságát, ám a jövő távlatában egy emberiségközpontú, Euró-

paközpontú, vagyis értékközpontú szemlélet fokozott érvényesülését tartja kívánatosnak.

Ez a perspektíva nyilván sokak számára vonzónak tűnhetett. Kérdés maradt azonban, miért kell a kétféle tudatot egymással szembeállítani. Számunkra, akik Erdélyből próbáltuk a vitát követni — hiszen a felmerült pro és kontra érvek a mi küszködésünkkel, a mi dilemmáinkkal is rimeltek — az sem volt látható, milyen sors vár ebben az egyelőre még a jövő zenéjét jelentő emberiség-központú értékrendben az erőszakos beolvasztásnak kiszolgáltatott kultúránkra. Úgy éreztük, hogy az anyanyelvű művelődést védelmezve, értéket óvunk. Értékközpontú tradíciókat és lehetőségeket is őrzünk. Napon-ta tapasztalhattuk, hogy mind a nemzeti kizárólagosság, mind a nemzeti nihilizmus halálos fenyegetést rejt magában. Éppen ezért csak egyetérthettem Kiss Gy. Csaba véleményével, akiben a sajátosság értékének védelmében távoli eszmékre találtam. "Az etnikai tudatosodás nemzetközi áramlata — írta — Kelet-Középeurópát sem kerülheti el. Hiba volna szemet hunyni előtte. (...) A XX. század mérhetetlenül felgyorsult változásai között a keletközép-európai ember is meg akarja őrizni saját arcát. Annak a sajátos kulturális konvenciórendszernek, amit nemzetnek hívunk, rendelkeznie kell a megújulás képességével és a viszonylagos állandóság elemeivel is".²¹

A viták szellemi filiációjának ezen a vonalán később (1990-ben) eljutottunk a debreceni irodalmi napok keretében megrendezett eszmecseréhez, ahol a romániai magyar irodalom 1970-1990 közötti története került szőnyegre. Az új körülmények között különös hangsúllyal és időszzerűséggel nyomult előtérbe az egyetemes magyar irodalomhoz, művelődéshez fűződő kapcsolatok kérdése, de az irodalom közösségi, társadalmi hivatásáé is megkerülhetetlennek bizonyult.

Vitaindító előadásában²² Cs. Gyimesi Éva — ad hoc kifejezéssel élve — különbséget is tett a sajátosság méltóságának felfogásához közeli közösségközpontú, s a vele szemben "radikálisan újat" hozó szabadságközpontú orientáció között. Rokonszenve nyilván az utóbbi, mert benne fedezi fel a szubjektum, a személyiség, az erkölcs autonómiáját képviselő irányzatot. A szabadságközpontúak — a vitaindító szerint — nem vállalják fel közvetlenül a közösségi érdekképviseletet, ezért rendszerint ingerült ellenállásba ütköznek.

Őszintén jelentem ki, nem voltam, nem vagyok ingerült. Tö-

kéletesen megérttem és átértem (hiszen *élettrajzilag determinált is vagyok erre*), hogy a nemzet- és nemzetiségközpontú szemlélet sokakban aggodalmat vált ki. Valamilyen — ehhez kapcsolódó — etnocentrizmus veszélyétől, a nemzeti elfogultságok démonjainak elszabadulásától félnek. A Janus-arcú nacionalizmusnak csak a gyűlölködő felét veszik észre, és a holnapok nagy integrációi vonzzák őket. Azt is megérttem, hogy elégük volt és van a kényszerzubbonyként oly sokáig rájuk erőszakolt "elkötelezettségéből" (Láng Gusztáv), a hamisnak bizonyult missziókból, s az alkotásban, a művészi irányok követésében szuverének akarnak lenni. Nekem sem volt, nincs is bajom a művészetek terén jelentkező modernitással. Váradon olyan közegben nőttem fel, ahol nem maradhattam idegen az avantgarde kísérletektől, s most vénülő fejjel is — isten bizony — küszködöm a posztmodern befogadásáért. De nem értem; hogy az az irodalom, illetve művelődés, amely egy közösség létküzdelmét, megmaradását szolgálja, miért kerülne éppen a szabadságközpontúsággal kibékíthetetlenül ellentétbe? A kényszerzubbony valóban nem a szabad cselekvés elősegítő és alkalmas, de vajon nincs, nem is lehetséges önkéntes, eszmei-morális indítékú azonosulás valamilyen nemes üggyel? És egy kultúra túlélésének a biztosítása nem ilyen ügy?

Éppen ezért — visszakanyarodva a Csipkerózsika-vitához — ma sem tartom lényegében elévültnek Gálfalvi Zsolt záró következtetéseit: "Természetesen minden író azt fogalmazza művekbe, amire egyéni tapasztalatai, alkata, érzékenysége irányulása révén fogékony. Egy nemzeti vagy nemzetiségi irodalom egészétől azonban joggal várhatjuk el, hogy műveinek összességével, közösségének és korának alapvető tartalmait szóltassa meg. Ez az igény nem szűkíti, ellenkezőleg, tágítani kívánja az irodalom színekét."²³

A debreceni értekezleten, ahol kategorikusan jelentkezett az az igény, hogy a nemzetiségi irodalmak szemléletének elvi alapjait újraértelmezzék, nem csupán az értékek többszámúsága s az az igyekezet vált hangadóvá, hogy az erkölcsi-ideológiai szempontokat az esztétikaiktól elválasszák, hanem — mint már említettem — a nemzetrészek irodalmainak az egész magyar literatúrában elfoglalt helye és szerepe is a tanácskozás gyűjtőpontjába került. Az 1989-es fordulat után ez a fokozott figyelem teljesen természetes, szükségszerű jelenséggé köny-

velhető el. Az is természetes és elkerülhetetlen volt, hogy a részek és az egész viszonyának mérlegelésében az egység kiemelése, az összetartozás nyomatékossítása bizonyuljon elsőrendűnek. Normális fejlemény volt, hogy az évtizedekig tartó elszigeteltség, az egymástól való — hatalmi eszközökkel történt — elszakítottág csökkenésével elemi erőként tört felszínre az a követelmény, hogy a nemzeti irodalmak teljesítményeit az egyetemes magyar irodalom jelenségeihez viszonyítsák, s a kiemelkedő műveket azonos ismérvek alapján értékeljék. Többen kijelentették, véget kell vetni a kettős mérce eddigi gyakorlatának, ami fékező, színvonalcsökkentő tényezővé torzulhat.

Felmerült az is, hogy revízió alá kell venni a magyar, illetve a nemzeti irodalmak történetének eddigi számos (alapvető) tételét, s ez a fejlemény — visszamenő hatállyal is — további kiigazításokat, újraértékeléseket von maga után. Ez a tendencia bizonyára határozottan érvényesül a jövőben és nem kétséges, hogy számos termékenyítő szempont kialakulását fogja ösztökélni, sok nézetkülönbséget, vitát indít még el. Az sem kétséges, hogy ez a folyamat több olyan következtetéshez vezet, amelyek a sajátos jegyek szerepének, fajsúlyának és értékének a megítélésére is hatással lesznek.

Nem hinném azonban, hogy az "ötágú síp" mélyértelmű szimbolikájában megnyilvánuló szemlélet fölött eljárt az idő. Az ötágú síp hangjaira továbbra is szükség van, s ezek hallhatók kell hogy maradjanak. Márcsak azért is, mert a valóság fog bennük és általuk kifejezést nyerni. A legdehatalmasabb előrejelzések, a legkedvezőbb alakuló integrációk sem szüntetik meg belátható időn belül az adott viszonyokat. A mind jobban tudatosuló egység a kultúr-nemzet jegyében tart össze; a kisebbségi státusz — remélhetően egyre kedvezőbb feltételek között — még sokáig megmarad.

A körülmények hatalmán kívül alapvetően nyom a latba az a felismerés, hogy a sokszínűségben érték rejlik. Az uniformizálás nem csupán a politikában veszélyes és káros; a pluralizmus fenntartása és szüntelen gazdagítása különösképp a művelődés terén a távoli jövő perspektívájában is parancs marad. Ezért osztom azoknak a nézetét, akik az egység, valamint a különbözős dialektikájában a magyar irodalom jelenét és holnapját látják. Az egységet szavatolják a nyelvi, etnikai, történelmi és kulturális azonosságok, a különbözőségi

szont az eltérő társadalmi-történelmi, állami feltételekben, a térségünkben ki nem küszöbölhető változatos együttélési determináltságokban gyökerezik. A történelmi pillanat mind a kulturális egységet szilárdító intézményi keretek kiépítését, bővítését, mind az értékfordozó különbségek ápolását, őrzését megköveteli.²⁴

Meggyőződése, hogy Babits Mihály víziója a vizsgált összefüggésekben is változatlanul eligazító maradt. Babits szerint, ahol a regionalizmus fájó és

alig tudnak ilyent mondani.²⁵

A Sütő András 1978-as esszéjét bíráló cikkében Panek Zoltán értetlenségének adott kifejezést, hogy mit is akart Sütő "a Gáll Ernő cikkéből kiragadott megfogalmazással, mogorónyi gondolattal: a sajátosság méltósága"²⁶... Nem kerülhetem el tehát, hogy a vitára visszatérve, ne kíséreljem meg — a mai olvasó tájékoztatására is — ezt a mogorónyi gondolatot felidézni. Válgatkozásomban arra az esszéemre is hivatkozom, amely a *Korunk*

elő problémáinak mutatkozik, "ott kétszeres joggal lehet remélni, hogy a regionalizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris értékű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti. A mai Emberiség sorsának gyökeréhez bizonyosan annak az irodalomnak van legtöbb kilátása hozzáférközni, amely nemzet és Ember viszonyát legforróbban átéli önmagában; s a kulturális válság gyökeréhez az ér, amelynek számára a saját partikularizmusa legvitálisabban vált problémává. S itt van a *kis irodalmak* reménye, hogy fontosat és izgatót mondassanak ma, amikor a nagyok is

1978. 6. számában, Sütő Csipkerózsikájával együtt látott napvilágot. Ez a tipográfiai közelség is érzékeltethette a Görömbei András észlelte — az előbbiekben már említett — együttműködést. Írásom — főként Sütő drámáiból merítve — a "felemelt fő" filozófiájába próbált betekintést nyújtani, s ez a kísérlet — aktuálpolitikai kicsengéssel — elsősorban Ernst Bloch koncepciójára támaszkodott.²⁷ Míg *A Hétben* megjelent cikk talán a társadalmi-politikai vonatkozásokat húzta alá, hiszen azt hangsúlyozta, hogy mind az egyén, mind a népcsoportok tekintetében — az embert lealacsonyító, manipulálását, arcukatatól való megfosztá-

sát, tárgyként való felhasználását lehetővé tevő viszonyokat kell megszüntetni, a *Korunk*-beli írás (címéből is következően) inkább a filozófiai megindoklást tartotta feladatának. Persze, a bölcséleti-etikai alapvetés elemei a másiktól sem hiányoztak, itt azonban nagyobb súllyal vannak jelen. Ezt megkönnyítette az a körülmény is, hogy Bloch — a méltóság és a "docta spes", a józan remény bölcselője — maga is elemmezte Kleist "rebellis-novellá"-ját és Kolhaas magatartását, tehát Sütő ihletőit, s így a blochi gondolatmenet, az általa bemutatott természetjogi követése, a Sütő-féle dráma értelmezésében is segítséget nyújtott. Bloch számára (számomra is) azért volt oly fontos a Hobbes, Grotius, Rousseau, Kant és Fichte neveivel fémjelzett természetjogi hagyomány, mert a benne kifejeződő gondolatok az emberi méltóságot emelik ki. Ez a tradíció arra figyelmeztetett, hogy az emberi méltóság posztulátumát éppúgy nem lehet kirekeszteni a reformtörekvések szellemi előzményei közül, mint a jövőnek elébe szét eszméket. Ezeknek azonban a valóságban rejlő tendenciákat kell kifejezniük.

Ernst Bloch nem csupán a közösségi identitást kifejező és őrző méltóság, hanem a józan remény filozófikusaként is fogódzót kínált. Nem nehéz felidézni a hetvenes évek második felében terjedő és demoralizáló reménytelenség légkörét, s így az sem kerül különösebb megerősítésbe, hogy ma is átérezzük, mit jelenthetett egy fenyegetett népcsoport frásztudói számára az a bölcsélet, amely az embert józan reményeket melengető, önmaga meghaladására törő, a jövőt anticipáló lényként tételezi. Számomra (számunkra) nagyon fontosnak és ösztönzőnek mutatkozott, hogy Blochnál a valóságtól el nem rugaszkodott remény a méltóság szövetségese volt. Ebből azonban — értelmezésem szerint — nem következik, hogy a reménytelenség minden esetben lehajtott fejben, alázatban nyilvánul meg. Helyt lehet állni kilátástalannak tűnő helyzetekben is. "A történelem hidegével, a mostoha sorssal dacoló ember elkölcsi szilárdsága olyan erővé válhat — írtam —, amely adott esetben képes az események kedvezőtlen alakulását megállítani vagy más irányba terelni".²⁸ Amikor ezeket a gondolatokat papírra vettem, és sikerült azokat nyomdafestékhez juttatnom, *Egy lócsiszár virágvasárnapja* előadásai forró hangulatának a hatása alatt is, nehéz volt elképzelnem, hogy a sajátosság méltóságának az ethosza az adott méltatlan állapottal való megbékélés, a pusztá-

defenzíva átstilizált igazolása-ként is értelmezhető lesz.

Persze, a fokozódó nyomás, a nap mint nap ismétlődő önkény, az elnemzetlenítés konokul kibontakozó politikája az ellenállás másfajta formáit is sürgette. Az intézmények révén sugallt szellemi-erkölcsi "no pasaran" vagyis a "felemelt fő tartása" sokak, főként a fiatalok számára egyre inkább elégtelennek bizonyult. Nem véletlen, hogy a Csipkerózsika-vitát követő években Erdélyben is megindult az illegális szervezkedés, s az *Ellenpontok* című első magyar szamizdat-lap szintén napvilágot látott. A lap egyik szerkesztője, Ara-Kovács Attila programadó cikkében ki is fejezte az igen kockázatos vállalkozás indítékait: "E lap megindítása mindenekelőtt annak az erkölcsi felháborodásnak az eredménye, amely a mai román helyzettől súlyosbított kelet-európaiság viszonyai között, történeti tapasztalatait mérlegelve türelmének határait ábrándította..."²⁹

E határok közelébe jutottunk mi is a *Korunk* szerkesztőségében, amikor a vitát követő évben az egyneműsítés újabb eskalációjának a szórásába kerültünk. A szárhegyi "Kriterion-tábor" kapcsán kirobbant politikai botrány következményeit kellett elszenvednünk, mert az ott elhangzottakból bő válogatást közöltünk. Több felszólaló ugyanis a romániai magyar művelődés számos gondját-baját bátran kitergette. Megfenyítésünkre Bukarestből brigád érkezett, minket pedig újabb Canossa-járásra kényszerítettek.

Az ellenállás különböző formái — a maguk viszonylagos erőtlenségében is — kiegészíthették egymást. Bármilyen kizárólagosság csak a megtorlásnak kedvezhetett. Aki elolvasta Sütő András — már említett — *Szemet szőrt* című, dokumentumokat és naplójegyzeteket tartalmazó könyvét, meggyőződhetett arról, hogy az emelt fő tartását sugalmazó drámák szerzője — állandó lehallgatások, megfigyelés, vegzatúrák és fenyegetések közepette — különféle tiltakozások és segély-akciók elindítója is volt. Gyakran túl az "ahogy lehet" határain... Egészen a *Csillag a máglyán* 1990. március 19-én öt Vásárhelyen valóságosan is fenyegető szerveti sorsig.

Nálam a pohár valamivel később telt be. A Szárhegy miatt rendezett autodafé után a magyarellenes uszításban minden addigi rekordot megdöntő — felülről bátorított — Láncra-ny-féle könyv³⁰ kiváltotta sokk következtét. Tiltakozásként aláírtam a Sütő kezdeményezte ál-

láfoglalást. Ami az *Ellenpontok*at illeti, bizonyos kezdeti fenntartások legyőzésével s a szerkesztők (akik között tanítvány, baráti körhöz tartozók is voltak) sorsa iránti jogos aggodalommal együtt, a számok ismeretében felismertem az akció (főleg jelképes és morális) jelentőségét. Évekkel később nyugodtan kijelenthettem: "Számomra a legpozitívabb, amit az *Ellenpontok* csinált, az a madridi utókonferenciához eljuttatott memorandum volt. Az egy olyan érett politikai dokumentum, ami szerintem máig érvényes. Akkor kezdtem el őket valóban komolyan venni. (...) nekem is le kellett vennem a kalapomat..."³¹

Kós András szobrai (1., 2., 3., 4. oldal)

Jegyzetek

18. Gáll Ernő: *A Venczel-modell vonzásában*, *Korunk*, 1993. 11. sz.
19. Gáll Ernő: *Az erdélyi bölcséleti iskola és a kisebbségi kérdés*, Erdélyi Múzeum, 1992. 1-4.
20. Farkas Árpád: *Egy fölöslegesnek tűnő vitához*, *Igaz Szó*, 1978. 10. sz.
21. Kiss Gy. Csaba: *Nemzet és érték nem alternatíva*, Új Forrás, 1979. 4. sz.
22. Cs. Gyimesi Éva: *Premisszák a vitához*, *Alföld*, 1991. 2. sz.
23. Gálfalvi Zsolt: *Közös gond és felelősség*, *Igaz Szó*, 1979. 1. sz.
24. Pomogáts Béla: *Irodalmunk egysége*, in Noé bárkája, Budapest, 1991. 88-89.
25. Babits Mihály: *Európaiság és regionalizmus*, Erdélyi Helikon, 1930. 1.sz.
26. Panek Zoltán: i.m.
27. Gáll Ernő: *A "felemelt fő" dramaturgiája és filozófiája*, *Korunk*, 1978. 6. sz. (megjelent *A sajátosság méltósága* c. kötetben is, Budapest, 1983. 97-122).
28. Gáll Ernő: i.m. 118.
29. Molnár János: *Az egyetlen, Az ellenpontok és az ellenpontosság története*, Szeged, 1993. 46.
30. Ion Lăncrajan: *Cuvint despre Transilvania* (Beszéd Erdélyről), Bucuresti, 1982.
31. Molnár János: i.m. 305.
32. *Rendhagyó levélváltás 1984-ből*, *A Hét*, 1991. 24, 25, 26, 27. sz.
33. Cs. Gyimesi Éva: *Honvágy a hazában*, Budapest, 1993. 111-139.

A szellemi-erkölcsi ellenállás frontján maradván, elfogadtam a másként gondolkozást s a másként cselekvést, és — nemzedéki távolságok áthidalására is törekedve — párbeszédet igyekeztem kialakítani. Így került sor 1984-ben arra a levélváltásra, amelyben Cs. Gyimesi Évával a sajátosság méltóságának a kérdéskörét próbáltuk ellentétes álláspontokról kiindulva, tisztázni. Az 1989-es fordulat után — közös megegyezés alapján — leveleinket nyilvánosságra hoztuk³², később Cs. Gyimesi Éva egyik kötetében újraközölte³³.

Noha felfogásainkat nem sikerült közelíteni, ez a valóban rendhagyó episztoláris párbeszéd — mindmáig — nagy élmény maradt számomra. Persze, továbbra is értetlenkedem, hiszen a mai világban egyre határozottabban érvényesülő tendencia éppen az ún. "posztmateriális" érdekek és értékek fokozódó fontosságát fejezi ki, s ilyenformán a szolidaritás, a participáció, az önrendelkezés stb. mellett a méltóság ázsiója is növekszik. Azt sem hagyhatom figyelmen kívül, hogy annak idején Bibó István egyenesen "az emberi méltóság alapvető felkelése"-re szólított. Ha ő és előtte Makkai Sándor arra a konklúzióra jutottak, hogy a kisebbségi lét nem emberhez méltó, azoknak, akiknek ez a lét jutott osztályrészül, ma sem marad más hátra, mint ezt a fenyegetett méltóságot védeni. Nincs más alternatívájuk, mint a méltatlan állapotok elleni küzdelem.

Hiszen a Bibó-féle "felkelés"-nek ez a formája abból a "keserves ironiából" is meríthet, amelyet — a Szilágyi Domokos költészetét értelmező Cs. Gyimesi Éva a "távolsági feltámadás vigasza helyett a meg nem alkuvó forradalmi etikum" kifejezésé-ként ajánlott.

Vallomás...

>>>>> folytatás az 1. oldalról

ségi rövidlátás vagy öngyilkosság lett volna. Minden felénk kinyújtott kéz tartós fogadása, az eredményességet elismerő dicséret könnyűszerrel kétes siker lehet, amely ki tudja mikor és hol, kinek és kiknek bumeráנגgá válhat. A magam eredményei miatt!

Félttem Közép-Európát! Talán mégiscsak hiába reménykedtem egy életen át? Nem vakok, akik ma ujjonganak? Valóban most már jól fognak alakulni közös dolgaink? Jaj a legyőzötteknek, ma balga történelmi példa. Igazában jaj a győzőknek? A felelősségvállalóknak! Évszázadokkal ezelőtt, az egyik feltételezés szerint Marcus Aurelius császár (161-180) nevelője, aki kiváló stoikus bölcselő volt, a megszólítottja az ún. Diognétoszhoz írott levélnek. Meglehet, hogy a címzetthez a hitvédő athéni Aristides fordult. A kétségkívül művelt, klasszikus görög stílusban megírt levél vallomást tartalmaz a szülőföldről. Azok hitébe nyújt betekintést, akiket hatalmába kerített az új szellemi, vallási mozgalom: a kereszténység. Ők "saját szülőházjukban élnek, de mint jöttmentek; mindenben részt vesznek, mint polgárok és mindent eltérnek, mint idegenek: minden idegen táj szülőföldjük és minden szülőföld idegen világ nekik" (V, 5).

Bajban vagyok ma e vallomással. Sehol egy jó szó a hazáról. Tán beálltak egykoron ők is a jövővel vigasztaló internacionalisták közé? Noha 31 esztendeig nem tehettem be lábamat Magyarországra, előzőleg meg 7 évig a megszállt Ausztriába, nem szeretem, ha egyik ellenében is bárki rosszat mond, hírbe hozza. Pedig mindkettőben voltam már jöttment, mindkettőnek voltam és/vagy vagyok szavazati jog nélküli állampolgára és egyháztagja.

Király László: *Az én többszörös identitásom — szégyellem kimondani — mégiscsak a verseimben rejtőzik, de még inkább azokban a versekben, amelyeket nem is én, hanem közeli-távolsági Testvéreim írtak./Nekem.*

Az én többszörös identitásom, kettős, hármas (a közép-európaisággal!) kötődésem — nem szégyellem kimondani — csak a naponként elvégzett munkámban, a felvállalt és teljesített feladatokban rejtőzhet, miközben szívesen hallgatom közeli-távolsági barátaim verseit, hogy bekapcsolódhassam mindannyiuk közös, császári udvarokat ma is felszántó népdalaiba.

BOGDÁN LÁSZLÓ

az áthúzott versek

ezek itt az áthúzott versek
ezeket from hozzád
egy áthúzott élet hiányjelei
viszik az arcom hozzák
leveleid és a fényképek
visszaperelnek
te is »benne« vagy hol is lehetnél?
válaszolj félek
viszik vagy hozzák írják az arcod
a versek megőrzik
rejtik elejtik sebzik az arcom
a mondat is vérzik
vagy már eleve véres volt s ezért
maradt így félbe?
nem talált helyet szó a papíron
félve fült vérbe?
volt egy város is szél-karcsú tornyok
tér dóm és ablak
ezek itt az áthúzott versek
a félbehagyottak
volt egy ház is a fehér városban
egy köves dombon
akarod vagy nem itt az ideje
úgyis elmondom
volt egy szoba is keletre néző
abban a házban
falain tükrök előttük álltál
míg én lenni vártam
de te nem jöttél elvesztettelek
átkozott trükkük
hol az a város? hol keresselek?
rejtnek a tükrök

(1994. március 8.)

félálom

a lovasok a virradatban
trombitaszó és ragyogás
katonazenészek a fák közt
valami tompa puffanás
távolodó dobszó lenne vagy
tobozók hullnak egyre le?
mezíten lány vízsugárban
elakadó lélegzete?
talán renitens császárkörték
lebegnek ég és föld között?
talán mégis hajnali dobszó?
s a sápadt mályva félkörök
agilis katonazenészek
a tükrök mélyén tűnnek el
szivárogo trombitáik hangja
s a dobszóra nem felel
egymásba nyíló cella-álmok
veszítnek el és megtalál
végtelen köreibe szólt
veres álarcba a halál

(1994. április 30.)

a jövődölés

ez a nap már az ördögé lesz
hiába állok félre
áthúzott versekkel üzenek
arcod írják a fénybe

volt egy terasz egy kerek asztal
volt egy terasz a fényben
ott ültünk az asztal körül
hiába fordulsz félre!

a gomba árnyékot vetett
csíkos lett arcunk rácsok
szabdalták "né zebra sodunk!
be fognak zárni meglátod!"

»ezek« aznap se jöttek értem
az ördög a napját kérte
nem engem zártak be hanem te
emigráltál egy nevetésbe

(1994. március 9.)

Kasimir és Karoline

Nemes Leventének

kasimir és karoline valahol már alakulnak a párok
franz és erna
a vers mögött poe elnémiíthatatlan varjúja károg
kasimir és erna
karolinénak vége lapátra van téve
a varjú a csóka igen
a holló a holló soha nem károg
a holló a holló csak tétován tátog
némán küldi jóslatait a Szélbe
kiszedve gondosan holtak szemét
valakin a kín újra kifog
mégsem áll félre
miért is állna?

jogai vannak
évekre érve!
emancipált nő
miért is állna?
telivér germán kanca
hiába küldik itt marad
nem megy el
nem megy a franz-ba
de megjön a cirkusz MINDIG VAN REMÉNY
ha megjön a cirkusz
karoline nem megy el
amíg él remél

HÁT LEGYEN CIRKUSZ!
franz még a lerben két úr a fellegen kasimir és erna
tüntetően távoznak
de karoline marad
kitakarva

szomorú arca
karoline marad
a hűvörmek a semmibe szállnak
a cirkusz bohóca
majd megvigasztalja
neveket adnak sfrásnak-vágynak
ha ideje lesz megvigasztalja
karoline marad
nem megy el
félálom horror pornó
korsó sör várja
a cirkusz bohóca ha ideje lesz -----
félálom
horror
pornó
hajnali félálom
hajsza! ----

(1994. március 10.)

Damó István rajzai

SÉRÉNY MÚMIA 19

ha majd minden rabszolga nép
jármát megunva olajra lép

szerkeszti:
Fekete Vince '94

PLAINER ZSUZSA VERSEI DALLAM

régi dolgaink egy rossz lemezről
szólnak (ha szólnak) sovány kezdeből
kihullt a dallam így lettem védtelen
és tűnk csak zongorázik a zörgő életen

...

feküdtem sárban is mint frissen levert lakat
de mára felnőttem s konzervdobozba
gyűjtök újabb titkokat
árnyékaim között ha néha ősz van
már nem is félek – a polcon meleg kenyér
álmaimban szétszed és összerak majd
egy másik tenyér

GROTESZK

papírzelek és mélykék hangszeróra
a tragikum bent sáljával küszködik
tömény kíséret — a hangja elfogyóban
komikumocská fázlódik ki a hóban
elunja lassan s nagy csilingeléssel
kottáinkat hozza el
a zongorafutamban két világmodell

SANZON

kecses hálóbá szövődtek kint az ágak
mint szétfolyt festék — a hold sehol —
alattuk lila alap a téli ég
szobánkban keresztbe font lábú
szürke árnyak
az asztalon egy csonka gyertya ég
és csikkeink: pár szentjánosbogár
eltévedt furcsa régi hangon
halk zongoránkon egy tiszta sanzon
sajnos nem álmodhatom veled

CSAK

majd csak elmaszekoljuk valahogy ezt a
rengeteget ami még hátravan
bár tegnap nehéz volt s ma újra
fogacogva cipeltem magam
pedig pihenni kéne s nem csak egyre
ácsolni ugyanazt a félkész színpadot
s deszkát cipelni amin az évszak
több cipőtalpnyi sárnyomot hagyott
majd csak elleszünk szerényen
áruljuk újra ezt a lomtalan hetet
még nem fagyunk át s magasán szállunk
a színpad felett

LAKATOS MIHÁLY

LEVÉL A FRONTRÓL

Mottó: "A beküldött kisprózák terjedelme
(egy vagy több írás) nem haladhatja meg a
tizenkét gépelt oldalt (25 sor, 60 leütés), a ver-
sek száma pedig maximum öt lehet. A pontos
címet és nevet zárt borítékban mellékeljétek.
Első díj: 15 000 Ft." (A Szegedi Egyetem és a
Hátország pályázata)

a Hátországba küldjük nektek
aminak még megmaradt
lábszár, kézfej és számos ujjperec
a segítség az itt mindig elkél
hisz sorsodban biztos már régen nem lehetsz
jelentkezni lehet rövid
időre is egy vagy több alkalommal
csak asszony ne sírjon, gyerek ne ríjon
s éveid száma vigyázz
nem haladhatja meg a 25-öt
szerződést Mars csak szűzekre kötött
és arat — naponta 100 halál
60 leütés és egyéb
bár a lejelenthető adat
maximum öt lehet — így a körlevél
elesünk és már fel nem állunk
alszunk tovább ismeretlenül
és bölcs aki
— míg szét nem loccsan a drága agy —
pontos címet és nevet zárt borítékban
megfontoltan hátrahagy
a betemetett tömegsírokat egykor
szakértőkből álló bizottság vizsgálja ki
s tán havi tizenötezeret is kaphat
egy-egy rokon után valaki
te tudjad: én itt voltam
s bár iszapot hord rám a Don
nyitott szememben a nád gyökerével
felnőtt koromról álmodom

SIMON ATTILA VERSEI

AKÁR EGY AKNA

Akár egy akna, úgy guggolsz
tündöklő kráteredben.
Olyan néma és harsogó
gyönyörű árulással,
hogy szelíden elindul valami
s megmintázza arcom körül a
sírás és remegés ragyogó csigavonalait.

ÜTÉSED NYÖGÖM

Átlépsz a nyál-szivároány alatt,
tücsök-folyosóban lépkepsz,
lepraszürke és ragyogás ártatlan létezésed.
Napalm, ahogyan állsz,
ahogyan érintesz mindent és semmit,
cellafekete anyatej egyetlen rezzenésed.
Egyre szűkülőbb világom,
egyre tágulőbb halálom jégtüzeiben
— nem értheted, mert nem érthetem —
nyögöm csak súlytalan ütésed.

HALOTTHALVÁNY

Metafora csavarodott köréd, akár a
fény csavarodik egy zsíros körte bőrén.

Halotthalvány vagyok és
utálnivalóan szánalomraméltó,
és viselem szememben és agyamban
és minden öntudatlan rezzenésemben
azt a világító hús-zöld-kocsonyát,
azt a bíboruló gondolatot,
ami már végleg te és végleg te-telen,
halotthalvány vagyok
és szánalomraméltó, ahogyan combod helyett
papírhoz lők e tétlen szerelem.

OLY SZÉL SODORT

Oly szél sodort most tehozód,
mely nem görget sziklát, havat sem söpör.
Csak befészkel magát dolgaime legmélyére
s ott virágot hajít,
a virág madarat nyílik,
s az az ezerszínű madárnyaj tojást rak agyamba,
s én azt álmodom minden pillanatban,
mikor repedve fölír a mész,
hogy hozzád sodort valami álló fürgeteg,
azt álmodom, hogy...
Pedig hát semmi sem történt, istenem, semmi,
csak nagy robajjal kinyíltak a mákok,
s bármilyen régmódi is,
én szélütötten-álomittasan
naphosszat tagjaid után bókászok.

Galbovy Attila szobra és rajza

VIDA GÁBOR

MÓZES ATTILA PRÓZA—VILÁGA

(részlet egy hosszabb tanulmányból)

(...) A kint-levés állapota nem szabadság, vagy ha mégis, ez a szabadság az ember számára nehezen elviselhető, rossz szabadság. Arra készíti a kívül levőt, hogy megpróbáljon bekerülni abba a közösségbe, amelyikhez viszonyítva éppen kint van. Ám a huszadik század Európájában már nincsenek igazi közösségek, vagy ha mégis, akkor megmászatlan falak mögé vonultak vissza.

Van azonban egy népcsoport, amely mindezek ellenére közösségi létéből a mai napig a legtöbbet megőrizte: a cigányság. Főképp Kelet-Európában a cigányságnak, ha nem is mítosza, de legendája van. Ez többnyire azzal függ össze, hogy a cigányság alkalmazkodott legkevésbé az aktuális társadalmi rendhez. Ennek társadalomtörténeti okai vannak. A cigány-lét a kizártság metaforája; különös, vagy talán nagyon is érthető módon társul hozzá a szabadság képzete, ami többnyire a fizikai szabadságot, a modern röghözkötöttségtől való mentességet jelenti. A Napnyugati vándorlás című elbeszélés (Füstkorom, 1983) hőse, a "szőke ember" ezzel a világgal kerül szoros ismeretségbe. Unalomból, kalandvágyból, szabadságvágyból a cigánykaravánhoz csapódik, de nem fogadják be, igaz, nem is küldik el. Megtűrik. Rá kell ébrednie, hogy nem lehet cigány. Szimbolikussá váló szőkesége jelzi azt a különös kiváltságot, ami nem csak az eltérő civilizációs minták miatt van, hanem egy talán mélyebb és általánosabb probléma miatt. A mentális kultúra embere (Nádas Péter) mindenhez a tudás, a megismerés, az érthetőség felől közeledik. De a hagyományos, zárt közösségek világa nem észszerű. A cselekvések mégcsak megtűnnek egy ok-okozati sémát, de a magatartásformák, az értékrend nem alkalmazkodik a "szőke ember" számára kézenfekvő célszerűségi elvhez. Legszembetűnőbb példa erre a tökéletes fogsurú cigánylány, aki aranyfogakra vágyik. Antropológusok tudják, hogy mit jelent (het) a cigány számára a gazdagságon túl az aranyfogor; vagy legalábbis hihető magyarázatokat tudnak hozzárendelni. Kérdés azonban, hogy tényleg jelent-e ez valamit, és ha igen, mit? A "szőke ember" számára mindegy, hogy ez atavizmus vagy csak torzulás, nem tudja megélni, ebbe az értékvilágba nem tud belehelyezkedni. Az értelmezés, a minősítés is csak a kiváltságot jelenti. De ez a kiváltság paradox. Igaz, hogy a cigányok nem fogadják be, ám azért, hogy köztük van, a csoport törvényei rá is vonatkoznak. A képzelte szabadság így válik kiszolgáltatottsággá. A jelenlétnek kockázata, a részvételnek ára van. A szabadság mégis megjelenik, csak nem abban a formában, ahogy azt a civilizált ember elvárja, ez nem a *laissez faire* állapota. A történet végén a cigányok a "szőke ember" élete fölött döntenek, úgy, hogy tulajdonképpen nem is ők döntenek, mint akik tudják, hogy az ember élete fölött az embernek nem adatott hatalom. Az emberölés valóság, de az ölés és a halál nem ugyanaz. Ölni az ember szokott, de a halál az istenekre, a démonokra, a természetfölöttire tartozik. Ezt a cigányok még tudják. Istenítélettel van itt dolgunk. Ha a (szellemi és hatalmi) féltékenységből megkéselt cigánylegény életben marad, a "szőke ember" megmenekül. Ha nem, akkor feláldozzák. Egyrészt megszabadulnak a tanútól, az egyetlentől, aki veszélyes lehet, mert nem a közösség tagja. Másrészt kiengesztelik az égi hatalmakat, azaz

teljesítik a bosszú kötelezettségét úgy, hogy nem okoznak újabb veszteséget a közösségnek. Az ember fölött nem az ember ítélkezik. A javasasszony (Finika) csak olvas a jelekben. Mikor a "szőke ember" elfogadja ezeket a törvényeket, nem mintha fellázadhatna, amikor belenyugszik a végzetbe, sorsát azoknak a magasabb erőknek rendeli alá, melyeknek a cigányok kulcshelyzetekben engedelmességek. Megtalálja a szabadságot, a felszabadulást. A szabadság pillanata nem esik egybe a felmentés tudomásul vételével, hanem azt megelőzi. Ez az istenítélet elfogadása. Ha csak egy pillanatra is, a "szőke ember" cigány lesz. Megéli azt, ami lehetővé teszi a közösséget, a szakrális dimenziót. De csak egy pillanatra.

"Gyorsítottam, még nem látszott a város a völgyben, ott, a folyó két partján. Pedig ott volt. Ott kellett most már lennie." A szabadság ilyen formájának, ennek a létminőségnek a modern ember számára nincs időbeli kiterjedése. Pillanatai vannak csak. Rádásul ezek a pillanatok életveszélyesek. Az élet pedig a legfőbb érték, akkor is, ha nem tudunk vele mit kezdeni, akkor is, ha elviselhetetlen.

Még egy városon kívüli helyről kell szólni, melynek talán a legnagyobb szerepe van Mózes Attila világának topográfiájában. Ez a Telep, a külváros. Bár kívül van rajta, a Telep még a városhoz tartozik. Ugyanúgy, és talán egyszerre a várossal, arcot cserél, lényege elpusztul. A Telep sorsa azt példázza, hogy Kakuk Marci világát hogyan tünteti el Békásmegyer vagy a Tudor-negyed. Mózesnél a Telep nem csak tér, hanem idődimenzió is, a serdülőkori elhagyatottság tája; folyópart, turbinaárok, kocsmák. Itt tízévesen isznak és dohányoznak, az ökológiai törvény, véres történetekről álmodnak a kamaszok, a horda pedig eljuttatja ezeket a történeteket. Egy évszázad otthontalansága és brutalitása mozgatja ezt a világot. A történelmi sorsvesztettség, a lepusztultság (vagy fel-nem-épültség?), a céltalanul felszabaduló életenergia szerveződik egy sajátos tudatvilággá, melyben a tettek abszolút elsőbbséget élveznek, az erőszak létezik.

Minden társadalmi csoport alapvető kérdése, hogy mikor és hogyan alkalmazhat erőszakot. Az erőszakhoz való jog hatalmi kérdés (Max Weber, Raymond Aaron). Minden valamelyes szervezetséggel bíró csoportban az erőszak alkalmazása szabályozott, nem önkényes, vagy az önkénynek is bizonyos határok között kell mozognia, ellenkező esetben a csoport létét veszélyezteti. Századunk a szervezett (intézményes) erőszak jegyében áll (Török Endre). Ennek kerete az állam. Ezt itt megkülönböztetés végett ésszerűsített erőszaknak nevezem. Ezzel szemben a mikrovilágokban az erőszak alkalmazásának hangsúlyozottan rituális jellege van, akkor is, ha az adott cselekedet jól elhelyezhető egy ok-cél rendszerben.

A *Történet befejezett múltban* című elbeszélés témája az erőszak. Három elkülöníthető aspektusa van itt jelen. Az intézményes erőszak csak vágyként, a vágyott, de csak hallásból ismert

háborúként van jelen (a néha megjelenő rendőrség csak statisztika). A banda életében a verekedés szertartás. Kinek-kinek helyét az erő határozza meg. A banda az erőviszonyok szerint strukturálódik hierarchikus közösséggé. Az erőszak harmadik formája akkor jelenik meg, amikor a banda megkövezi a félnótás kecskepásztort, Gyogyót. Az állandósított belső erőszak kivétel, megkeresi célpontját. Ez a végkifejlet a banda számára az adott világba való belépést, az abban való részvételt jelenti. A társaslet legmélyebb rétegeibe pillanthatunk itt be. Minden csoport alkotó tényezőként akar jelen lenni abban a világban, amelyikben él. Pusztán meglete nem elégséges alap a létezéshez, marginális helyzetből minden csoport a centrumba akar kerülni, ha nem is tudatosan. Minden erőszakra épülő kollektívum ellenséget keres, akin igazságot szolgáltathat, a saját igazságát. Igazságszolgáltatás itt azt jelenti, hogy a létező világot korrigálni. Ennek egyik legfontosabb eleme a bűnbak-képzés.

Az elbeszélés főhőse, a narrátor számára az emberöléshez vezető út egy karamazovi pillanattal kezdődik, amit így fogalmaz meg: "(...) Így azonban, ezzel a felismeréssel, elnyertem végre a szabadságot: nagyobb mozgásteret kaptam, mert hazugsággal és súlyosbító eskü-tétellel védelmezhettem magam az azonnali megtorlás ellen. Immár legalább csak az embereknek voltam kiszolgáltatott, de megvolt a saját ravaszságomban és ügyességemben vetett hitem esélye. Elkápráztatott a borzasztó hazugság utáni felismerés, azt is mondhatnám: elkápráztattak saját eljövendő lehetőségeim, az az érzés, hogy kivetettek egy isteni ellenőrzés alatt nem álló, másik, ismeretlen, de éppen ezért lakhatóbb és emberibb életbe, amely már nem pusztán lét, hanem maga a lehetőség. És utána többé meg sem fordult a fejemben, hogy újra próbára tegyem az Istent. Egyszer veszített, ez lett a halála." Ez az idézet a történet elején van. Az isteni fennhatóság alól magát kivonó ember alapállása ez, aki később értelmi szerzője lesz egy rituális megkövezést mintázó puerilis gyilkosságnak. Az istentagadás nem közvetlen ok, ez a főhőst körülvevő világ alaphelyzete. A személyes gesztus ennek a világnak az elfogadása, a belenövés. De ahogy a "szőke embert" a cigányok, úgy ennek a novellának a főhőst sem fogadják be a kültelki kamaszok. A másság megmarad. A gyökerek megtagadása még nem jelent személyiségváltást is. Az úrigyerek csak szemtanú, elszennvedő, legfennebb értelmi szerző lehet, cselekvő alany nem. Ez ismét az egyedüllet. A kamaszok fölött ítélkező bíróság ezt pecsételi meg. Ám azzal, hogy az értelmi szerzőt felmenti, nemcsak kizárja a kollektívumból — mert nem ismeri el bűnösségét —, hanem azt a világot legitimizálja, ahol csak a tettek számítanak. A bíróság nem tud mit kezdeni a problémával, tehát napirendre tér fölötte. Formálisan; a bíróság a felnőttek világa. A cigányok ítélethozatala a természetfölöttire való ráhagyatkozás. Ennek nincs pedagógiája, nem az a tétje, hogy életben marad-e a potenciális áldozat, hanem a transzcendenssel való kapcsolattartás. Bárhogy döntenek is a felső hatalmak, a Devla vagy a meg sem nevezett, a döntés igazságos, az igazság meghatározottságában áll. Ezzel szemben az emberi ítélkezés (bíróság) mindig spekulatív, módszerét és céljait tekintve. A döntéshozatal egy helyességi viszonyt tételez. Igazság és helyesség nem ugyanaz (Heidegger). (...)

SERÉNY MÚMIA

GOBBY FEHÉR GYULA

A szomjú föld

Hihetetlen dolgok történnek velem néha. Éppen ebédre érek haza, lelakatolom a biciklit, a táskát a markomba fogom, mikor nyílik az ajtó, és az asszony süvölt ki rajta. Ne gyere be, ha megint loptál. Kiabál. Kellemetlen a szomszédok előtt. De hát ők is ordítózhatnak. Ne figyeljenek ide. Mit loptam volna? Neked sose volt biciklid, mondja. És valóban. Hitetlenkedve fordulok meg. Nekem valóban nem volt azelőtt biciklim. Most meg le is lakatoltam.

Rózsika is jóféle. A kerékpárt, lám, észre vette, a múltkor meg az ágyában találtam egy pasast. Ez kicsoda? — kérdeztem. És nem tudta megmondani. Állítólag ma sem tudja a nevét. Azzal védekezett, hogy együtt ittak a Félábúnál, és az ember jó szívvel ajánlotta fel, hogy hazakíséri, mert egy kissé bizonytalanul állt a lábán. Tiszta emberszeretetről lehetett szó. És aztán a pasasnak is elgyöngült a lába. Ezt a téstát én nem veszem be. Miközben kapkodva öltöztek, a sarokban levő tévén a Dinasztia című sorozatfilm egyik epizódját néztem. Irtó izgalmas volt, mert azon veszekedtek, hogy miért nem szeretik egymást másfél évi házasság után. Szerettem a magasröptű társalgást. Rózsikáék már régen eltűntek, mikor rájöttem, hogy mi a legfurcsább az egészben. A készülék már hónapok óta nem dolgozott, most meg a Dinasztia ment rajta.

Apámnál akartam aludni, de éppen nőt, mikor befordultam a kiskapun. Ahogy öregszik, egyre gyakrabban nőül. Hát minek zavarjam a nászéjszakájukat. Még ha valamiféle ital lett volna a háznál. De az asszony nazarénus, azt mondta, nem tűri az alkoholt szagát. Mintha szagolgatni kellene a poharakat. Nem sok jót jósoltam volna a házasságuk idejére, ha kérdezték volna a véleményemet.

Egyre kevesebben kérdezik a véleményemet. De azért én elmondok nekik.

Azt mondta a Félábúnál egy hapsi, hogy ő olyan aranykezü, mindent meg tud javítani. Engem még te sem javítasz meg, komám — mondom. Nem is lett volna semmi baj, ha nem szól bele a barátja, egy olyan birkózóképű, csapott fülű alak. A végén eltörték a bal kezem középső ujját a nagy dulakodásban. Sok hülye viccet kellett meghallgatnom a bebabázott ujjam miatt. Rózsika meg azt hangoztatta fennen, hogy az egészet azért találtam ki, nehogy segítenem kelljen meszelni. Való igaz, hogy fél kézzel sok mindent lehet csinálni, de meszelni nem nagyon.

Azt a mázolókat meg ki nem állom. Állítólag olcsón senki más se vállalta volna a szobafestést, ez mind igaz lehet, de egy szoba festése azért mégse tarthat két hétig.

Apám szerint már régen új asszonyt kellett volna keresnem. De apám véleménye nem mérvadó, mert mióta a mama meghalt, azóta egy asszony se elég jó neki. Csak a mézesheteket szereti. Bár senkit se kérdeztem soha, hogy a mama életében nem csinálta-e ugyanezt tőkben. Minek fájdtam a szívemet.

Az a mázoló már akkor gyanús volt ne-

kem, mikor Rózsika bugyiján egy kék tenyérnyomot találtam. Csak a létrára segített föl, magyarázta. De minek mászott ő a létrára, mikor az a festő dolga. Vagy együtt voltak odafönn?

Vagy együtt voltak odalenn?

Meg minek is magyaráz. Már az is gyanús.

Akkor éppen a fatelepen dolgoztam. Én voltam a konkurencia. Ha jött egy vevő, hogy szemet vegyen, elegánsan odasétáltam, és megvettem az egész mennyiséget örökáron. Akkor az a vevő megvadult és követelni kezdte a részét, mivel ő volt az első. És akkor egy kis ráfizetésért átengedhettem neki. Az volt a lényeg, hogy elegáns legyek, pénzem legyen, amit megmutatok, hogy palira vehessük az illetőt. Nagyon szép, kék csikos, halványszürke nyakkendőm volt. Az sem volt baj, ha kissé spicces vagyok. Mert akkor hihetőbb volt, hogy egyből ennyi szemet veszek. A többletfizetési részt osztottuk a főnökkel. Akkoriban elég jól ment a dolgom. Csak a szénfoltok ne lettek volna. Azok az átkozott szénfoltok a nyakkendőmön. Azok miatt szedtük szét a babaruhát. Ha nem alszom el a szénporban, még ma is ott dolgozhatnék. Valamelyik nap láttam, hogy most egy ronda vörös nyakkendő figura tevékenykedik. Nagyon játssza az urat, pedig egy igazi gentleman sose visel rikító vörös nyakkendőt.

A mázoló be tudja hízelegni magát az emberek szívébe. Olyan mézesházias beszéde van, mint egy nazarénus papnak. De a papok legalább hisznek valamiben. Megtud-

tam, hogy Magónak hívják, ő meg mackócskának szólíttatja magát Rózsikával. Egy Magó nevű mackó. Nem tudott jobbat kitalálni. Az ilyen ember megérdemli, hogy eladják a létráját.

A Magó már kétszer elvált, és a két asszonytól összesen három gyereke van. Egyiktől kettő. Na, mit gondolsz, akkor a másiktól meg hány? — kérdeztem. De Rózsika dühös, hogy kémkedem utána.

A Magó egy művész, mondja. Csak senki se érti meg.

De én értem, mondtam. Mások feleségét ecseteli. Hogy ne emlegessem a keféit. A mézesházias modorával addig sündörög az asszonyok körül, amíg elő nem veheti a szerzőságot. Egy igazi művész.

Aznap éjjel a Kovácsék faskamrájában aludtam. De nem bántam, mert előtte eladtam három vödör ötkilós alapfestéket, amit Magó a szobájában felejtett. Azt hiszem, az alapozáson már túl van.

Kandicsné szólt, hogy nálunk nagy a láрма, nem tud aludni. Bocsanatot kérek, mondtam, Rózsikának túrhetetlen fájdalomai vannak, mióta kitört rajta a betegség. Akkor ne haragudjon, ezt nem tudtam, mondta. Nem is tudhatta, mert nem akarja senkinek sem elárulni, de nincs pénzünk fájdalomcsillapítóra sem, mondtam. A pénz emlegetésére úgy elfüstölt, mintha ott se lett volna. Szívtelen vénasszony.

Szerettem volna ellátogatni a nagyobbik lányomhoz Gunarasra. De addig nem mehetek, míg meg nem veszem neki a harmonikát. Megígértem neki.

A volt feleségem találhatta ki, hogy a gyerek nagyon muzikális. Ő is szokott énekelni. Ha józanon értem haza, mindig dalikázott. Most aztán gyakorolhat ott a szálláson. Van helye meg ideje. De hol szerezzek én harmonikát?

Négy napot lehúztam Mészárosnál, a fuvarosnál, és nehéz munkával négyezer diárt kerestem. Kiszámítottam, hogy éppen másfél évet kellene dolgoznom nála egy harmonikáért. Ha valakit Mészárosnak hívnak, miért akarja lenyúzni a bőrt a munkásairól. Fuvarozással keresi a lenyúzni valót. Arra a harmonikára még várni kell.

Komoly beszélgetésem volt a mázolóval. Elmagyarázta, hogy őszintén szereti Rózsikát. Most fedeztem föl, hogy a szeme körül milyen pókhálós ez az ember. Nem is csoda, hogy művésznek képzelet magát. Az a csoda, hogy egyáltalán kilát a pókhálón keresztül.

Rózsika emberi minőségéről beszélt. Azt már láttam, hogy kék pecsétes tenyérrel próbálta ki ezt a minőséget, mondtam. Elpirult. Két asszonytól három gyereke van, és pirul, mint egy szűzlány. Annyit beszélt, hogy egészen megsajnáltam.

De válni nem fogok. Beleuntam a válásokba.

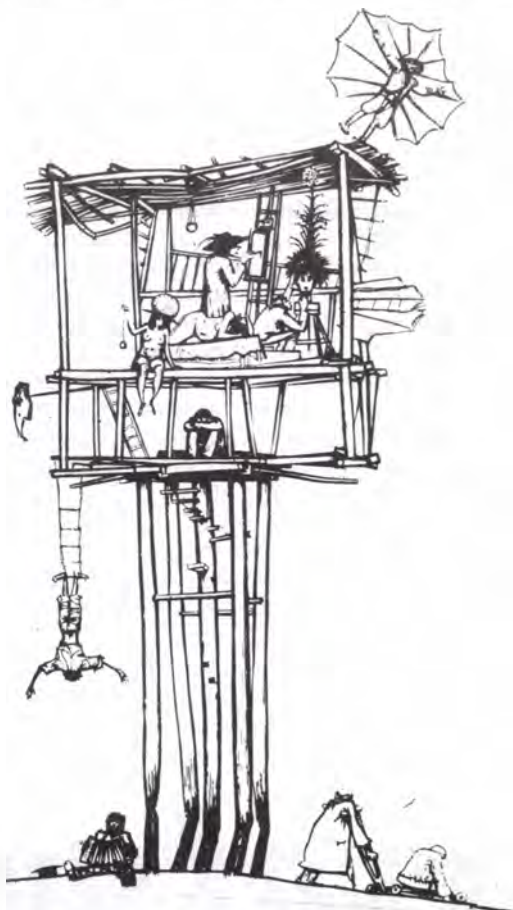
Elfogadtam tőle kölcsönbe egy ötszázast. Művész létére lehetett volna gálásabb is.

Aztán mikor zavarában távozott, kivettem a placra a háromkerekű tragacsát is, amiben a kellékeit szállította. Hús üveg sört kaptam érte.

Apám mintha kiszagolta volna, hogy italt vettem, rögtön ott termett.

Jól jön ez a sör, mondta, úgy lenyelem, mint a szomjú föld az esőt. A nazarénus hölgy hatott a stílusára. Hatalmas kortyokban ivott, és elégedetten törölgette a száját. Mint a szomjú föld.

Éppen tíz üveg jutott neki.

Sáros András Miklós: A víztoronybeliek

EGYED EMESE

MESÉK

(Rikító foszlányok vagyunk a hétköznapi mákföldjein, napraforgótábláján, cseresznyefáján.

Alakunk vidékenként változik, magasságunk sem ugyanaz mindenütt, fejnyi, csipőnyi, szempárnyi személyiségünk ott a legharsányabb, ahol vígabb vagy fiatalabb — ahol vagyonsámba a gazda... Ha megfosztunk tarka rongyainktól, nincs mit keresnünk evilági vetésben.

De nem riasztanék senkit, Istentem, hogy is van ez, mégis; mégis tartozéka vagyok az ijesztésnek.)

Az árnyék

— Ne tedd magadd, te valaki másra gondolsz; hiába bandukolsz olyan hűségesen velem. Mesélj, ha akarsz, jobb lesz mindkettőnknek — szúrta a foga közt a szót a fiú.

A völgy itt összeszűkül, az omlás elzárta a patak útját. Vagy belegázolnak a tóba (látszott, hogy gyilkosan hínáros a mélye), vagy eltérnek a sziklás ösvények, a barlangforrások felé.

— Apámról szeretnék veled beszélni már rég — indult a baloldali ösvényen fölfele az aszszony. — Tulajdonképpen azt sejtetted meg, hogy itt most hárman vagyunk. Nem akartam volna ennyire ideidézni, csak beszélni neked a lényéről, a történetéről.

— Ha gondold, hogy annyi-ra fontos...

— Biztosan fontos, másképp nem mérlegelném annyit a szavakat. Érzem, hogy lesi a hangom színt, hogy kísér a kövek között is. Örülök neki és zavar...

— Tudsz jönni? — fordult hátra a királyfi a kőomlásnál — Ne forduljunk inkább vissza?

A sziklát makacs fácska gyökerei kezdték a szélek táján repesztgetni. Az omlás mégis valami régebbi esemény lehetett — a kövek már apróbbak, gömbölyűbbek voltak —, már lejjebb sodorhatta őket a vadvíz is egy-egy komolyabb felhőszakadás-kor.

Az asszony a kezét nyújtotta. Tudta volna, hova lépjen, de cserbenhagyta válasz és reménység; érezte, hogy ezt az apa-dolgát úgyis hiába próbálna magyarázni. Hallgatott.

A vad győztes

Arany, ezüst és elefántcsont volt a rakományban, tudták ezt jól Tíróék, félelmetes kalózok Tyrrenia vizein. Már két napja követték — azt is tudták, hogy

Troilus a hajó neve, s hogy Alsi-umban nemrég fémmel vonták be az orrát. —

Szép hajó volt, egy szó mint száz; érdemes volt a nyomába szegődni. Majd alkonyat felé sikerül csomónyira s talán még jobban megközelíteni; de a terv pontos kidolgozása még hátra volt; figyelni kellett a szélmozgást.

Tíro kicsit lazított derékövén. Most szeretett volna kilépni egy nagy tömeg elé és rövid, de megrázó beszédet tartani az árva felnevelésének üdvös módjairól — vagy megmutatni a gladiátorjátékokban, mit ér a hajlékony gerinc, a gyors kitérés, a rugalmas izomnyaláb.

Így — csak várt, figyelte a vadkacsa-szerű oromdísz, a vadkacsákera emlékeztető madárhangokat a hajó mögött. Komoly zsákmányra számított, maga sem vette észre, mekkorákat nyel az izgalomtól — s hogy csak úgy pattogott ín és porc meg még ki tudja, miféle testi tökéletlenség az arca körül.

És sikerült átdobni a kötelet!

Odavontatódni ellenállhatatlan gyorsasággal a Troilus csipejéhez! Sikerült félreseperni a megriadt hajósokat, vízbe, semmibe hajigálni a rakomány meglepett kísérőit; az arany lemezekben volt, némelyiken felirat is...; az ezüst csupa szobrocska, sisak, tál és finom ötvösmunka — és még megmunkálatlan, de ragyogó tiszta az elefántcsont.

És persze a Troilus. Milyen régtóta remélte Tíro, hogy egy csillogó orrú hajón fog Vatunába, a kivilágított kikötőbe megérkezni, ahol mindenki felfigyel rá; most itt az alkalom!

Valami jelentéktelen kicsi szél támadt, ki figyelt most a szélre! Előbb a vontatókötelet szakította el, aztán a Troilust oldalra döntötte, csaknem derékba törte a könnyű dereglye, a kalózké; nem volt mit tenni, úgy zúdult be a víz a fedélzetre.

Zilad, zilad! — kiáltozta még egy tucat berekedt hang a rég eltűnt kapitány felé. Tíro szárnyas lovakat látott a napból közeledni és végigdobogni a hajó deszkapadlóján, a szél nyert, ragyogtak az istenarcok az ezüstrakományban, s Tíro, a *ferus victor* egy deszkaszálba kapaszkodva löködött vízre, kapaszkodott.

Csak arra kérlek, ne zárd el előle a hit ösvényeit, vakmerő önbizalmát tekintsd a vakság kötelező idejének. Hinni szeretném, hogy téged keres — de még csak az biztos, hogy önmagától talánságát kutatja, közvetíti mások felé. Nem próbálom meggyőzni semmiről, te úgyis megszólítod a teremtményeket sorra — legalább egyszer vándorútjukon.

Hitetlenségében sok a hit — mondja, de fél a töled örökölt formák szorító fegyelmétől, olyan szabadságot keres, amely önmagára oka, nem is értem, de maradj velünk, ámen, ámen.

A delfinek tírén kalózközből lettek, tartja egyik mondás, és valóban többet tudnak ezek a ragyogó mozgású vízi suhancok, mint amit állati fejjel szabad. Ha jól megnézed Tarquinia türkiz és téglavörös, vasszürke, törtfehér képregényeit, még hálóját békésen emeli a hajós, de testtartása — mint az előtte incselkedő delfin, és ott mereszti a szemét a lélekmadár is a hajó oldalán, a legszebb lakomák emlékét beárnyékolja a nemvárt átváltozás, ébredj, vagy ne is ébredj.

A méhek

Az ablakon felforrósított viasz nehéz illata áradt kifele, valósággal legördült a ház oldalán és szétgomolygott az utcán.

— Cytheris szépítkezik — gondolta félkönyökére ereszkedve Xenophón és nem is tévedett reggeli kábaságában —; tudom én, mitől olyan sima a bőre, jobb, ha nem látom, amikor fiatalágát frissíti boszorkányos szereivel.

Közel a kúthoz két kőmedencében természetes kék halak uszkáltak. Láthatóan tetszett nekik a könnyű reggeli napfény a víz színén — hallották-e vajon a medence kövén, a vízköpenyen keresztül a víz egyenletes csobogását a

fényesre kopott tányérban a csorgó alatt?

Odagyűltek az elszivárgó ére a méhek. Inni vagy tisztálkodni; ott lepte őket a forró viasz illata; tétován kezdtek mászkálni a nedves kölefolyn, aztán elszálltak, mint aki valamit kedve ellenére hagyott félbe.

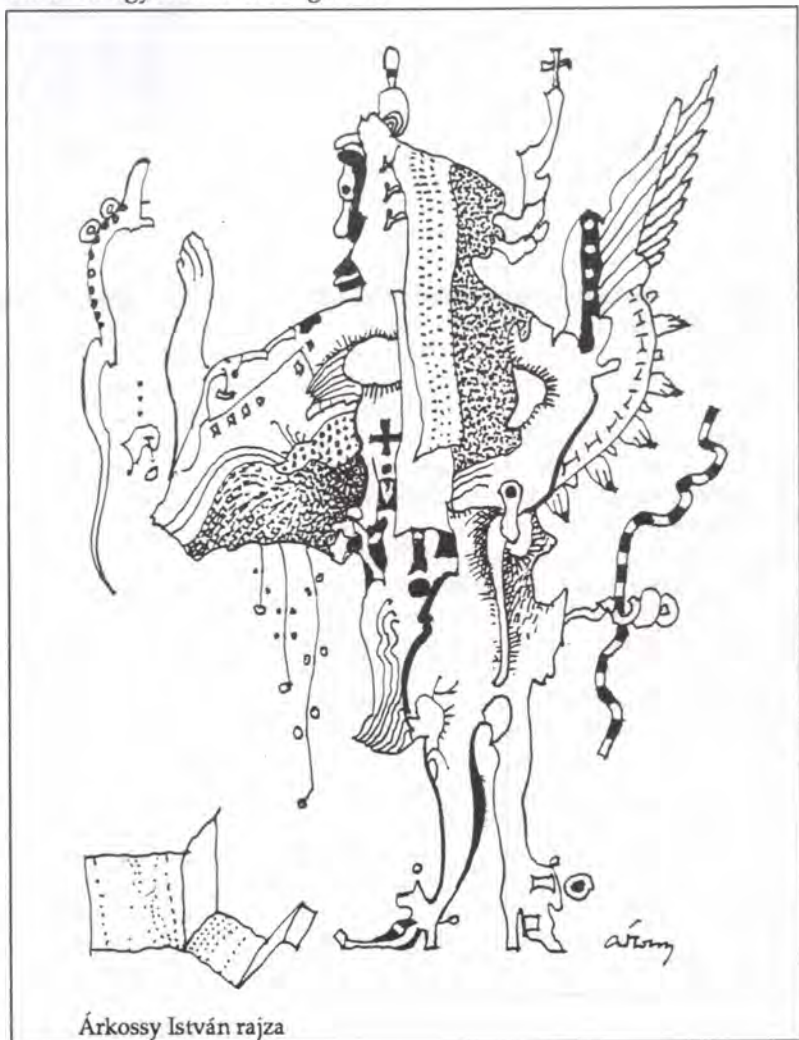
Cytheris egymaga simította a forró viaszt lábikrájára és tépte le csikokban, ahogy szikkadni kezdett. Nem volt kedve kimenni, pedig már emlegették a fürdőben — egy pelyhet sem hagyott a testen, elfogyott az egész viasz a cseréptálcából, zibongott a bőre, jöhet a nyugtató kenőcs.

Könnyű kézzel keverte össze a báránnyaggyút mézzel, kevés tejjel kagylóhéj forma tégelyében.

— Most benézhetne valaki — gondolta. De senki, egyedül érte a dél.

A középső fiú olajba mártott egy viaszos vászondarabot, aztán meggyújtotta. Belépett a méheskertbe, füstölő vászonzaklyáját maga körül lóbálta, látszott, hogy ő még fél fegyver nélkül a csatatérre menni.

A méhkas megbolydult, valóságos rebellió tört ki a szabályos élet kellős közepén. A lép sarka felszakadt, néhány sejtől lassan csorogni kezdett a világos arany, a raj váratlanul megszökött, a fiú ott köhögött a füst kellős közepében.

Árkossy István rajza

MOLNÁR JÓZSEF

FEJEZETEK EGY MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS MONOGRÁFIÁBÓL

Főurak, főpapok és tanárok

— Misztótfalusi támogatóiról és barátairól —

TELEKI MIHÁLY (1634-1690)

Meg lehet érteni a bibliagyűjtő Teleki Mihály "nagy búsulását", majd kifakadását, mikor Misztótfalusi Amszterdamban készülő Bibliájának javításáról terjengő rosszindulatú hírek a fülébe jutottak, mint 1684 októberében írt leveléből értesülünk, indulatos szavait a Mentség megörökítette, de már Bod Péter is félreértette. "Azt az Embert a' Tengerbe kellene vetni Bibliájával együtt" — olvashatjuk Teleki véleményeként A' Szent bibliának Históriajában. Pedig Misztótfalusi — mint mindig — bizonyára most is szabatosan fogalmazott és hűen adta vissza a kancellár szavait, melyeket persze ő is csak hallomásból ismert. Az esetet azzal kapcsolatban említi, hogy "úgy ítélnék még most-is némellyek a mi munkánk felől, hogy (mint elleintén Teleki Mihály Ur mondotta) méltó volna annak a' Tengerbe vettetni." Tehát a munkát, a javított Bibliát kívánta a tengerbe vettetni, s nem a nyomtatóját a Bibliával együtt. Teleki haragja hamarosan el is párolgott. A kancellár és Misztótfalusi viszonya egészen más volt, mint II. Rákóczi György és Apáczai Csere Jánosé, mely párhuzamként kínálkozott a későbbi történetíróknak. Erről magából a Mentségből is meggyőződhetünk, melyben Misztótfalusi büszkén, majdnem hogy dicsekedve beszéli el, hogy Teleki "annakutánna jobban megértvén a' dolgot annyira megjuhászott, hogy legnagyobb Patronusomnak ígerte magát lenni: és én hazajöven, csak nem a' kebelébe tölt és akkor mindjárt 500-forint ára Bibliát vásárolt tőlem." Teleki változását irányában bizonyára a Bibliában tett javításait Védelmező levelével és az Amszterdamból küldött csinos zsoltáros könyvecskéjével érhetette el. Érdekes erre vonatkozó szavait is szó szerint idézni: "Mikor a Soltáromat meglátta a b. e Ur Teleki Mihály Fogarasban az Ország Gyűlésében, az Urak közé sietvén és mutogatván 's ditsekedvén mondotta: Urak, haza kellene ám ezt az embert hozatni; de arra pénz kell. No ki mit ad? És akkor a' ki mit ígért, feljegyezvén, azután fel-is küldték 200 aranyig..." Erdély urainak ekkora elismerését látva hazaküldött zsoltáros könyvecskéjének hatására, nem csoda, hogy boldogan gondolhatta jövő sorsára a maga hazájában.

Fennmaradt Misztótfalusinak egy Amszterdamból írott levele, melyet Telekinek ajánldékul küldött Bibliájához mellékelte. A levél 1685. szeptember 19-én kelt, mikor már maga mögött tudta a Biblia nyomtatásával járó nehéz gondokat. Ez a levél éles fényt vet a hatalmas főúr és a Bibliát nyomtatató kezdő nyomdász viszonyára: "Kegyed méltóztatott az én dolgomra nemcsak rátekinteni, hanem okos tanácsával igazgatni is — írta a kancellárnak — ezaránt a tanácsokat úgy, hogy én mind jelen való, mind jövődöbeli jóra való igyekezetemnek nyakok ne szakaszthatnék..." Vajon mik lehettek Teleki tanácsai, hogy ellenfelei ne tudják igyekezetének nyakát szakasztani? nem tudhatjuk. Erről nincs írásos

dokumentum. Bizonyára arra intette, hogy legyen óvatos a Biblia javításával, ne hagyja magát elragadtatni az új teológiai irányzatból. Bizonyára leintette bírálóit is. Aligha lehet véletlen, hogy a coccejánista tanokhoz húzó Misztótfalusi a Voetius teológiai irányát képviselő utrechti egyetemen tanuló diákok közül választott magának munkatársakat — Kaposi Sámuel és Csécsi Jánost —, holott ő maga már diákkorától inkább a coccejánus irányzathoz húzott. Nem volt tehát minden politikai érzék nélkül. Mint Mentsé-

Teleki Mihály csobolyója

gében megírta, a "cocceista" magyarok már akkor is kifogásolták, hogy nem tart velük, mert úgy vélte, hogy egy "új Versiót" Tofeus Mihály pülpöksége és Teleki Mihály kancellársága idején nem lett volna "bátorságos dolog" nyomtatni, és egy ilyen értelemben javított Bibliát az eklézsiák sem fogadtak volna el. Bizonyára ennek a mértékletes, okos magatartásnak lett a következménye, hogy Teleki egyre jobb indulattal viseltetett iránta, mely levelének további részéből is kiderül. Kijelenti, hogy bízik önmagában és a cenzúráról sem tart, "támaszkodva többek felett Kegyelmednek jóakarathoz, melyet hozám jelentgetett már nemegyszer mások írsaiban való izenet által". Tehát Amszterdamban több üzenetet is kapott Telekitől munkája folytatására. Misztótfalusi hozzá írott leveleiből és a Mentségben tett megjegyzéseiből ha csak nagyon vázlatosan is, de kedvezőbb képet kapunk Telekiről, mint amelyet elsősorban Bethlen Miklós önéletrajzából és inasának, Cserei Mihálynak naplójából ismerünk. Misztótfalusihoz mutatott jóindulatának megértéséhez elengedhetetlen, hogy ne vessünk egy pillantást a kancellár

sikerekben oly gazdag és mégis tragikus életére.

Pályafutása emlékeztet az olasz condottieriéhez. Ha nem is egészen alulról, de elég alacsonyról kezdte. 1634-ben született: széki Teleki János borosjenői várkapitány és Bornemisza Anna fia. Magyarországi családi birtokaik török kézre kerültek, partiumi középirtokosként Kemény János hívéként kezdte Erdélyben politikai és katonai pályáját. Ezért meg Apafi foglalta le erdélyi birtokait. Csak 1663-ban csatlakozott Bánffi Dénessel, Bethlen Farkassal Apafihoz, ezzel elindult szédületes gyorsaságú pályájára. Ahogy emelkedett rangban a kővári várkapitányságtól a kancellársáig, olyan mértékben gazdagodott is. Két-három évtized alatt a fejedelemség leghatalmasabb és leggazdagabb főura, a katonából jó ösztönű gyakorlati politikus és ügyes gazdálkodó lett, aki Bethlen Gábor példájára nem vetette meg a kereskedelmet sem, sóval, majorsággal, borokkal és lovakkal is kereskedett. Politikájának bukása — mint Apafié is — nem egyéniségében, hanem a kor politikai viszonyai-ban keresendő: sem a francia, sem a török orientációval nem lehetett megmenteni az erdélyi fejedelemség önállóságát a Habsburg befolyással szemben.

A sors ironiája, hogy Bethlen Miklós örök ellenlábas, a "viperafajzat" Teleki Mihály épp az ő apjának, Bethlen Jánosnak ajánlásával került be a fejedelmi tanácsba, ahol hamarosan sikerült a legfőbb hatalmat kezében összpontosítania, s mint Bethlen Miklós keserűen elpanaszolta, ott mindig annak kellett történnie, amit Teleki parancsolt. Nem túrt ellentmondást, aki ellentmondott, tüstént elveszett, ezért a többség szót fogadott neki, míg "a fejedelem meg őra módra járt, vagy hallgatott". Sehogysem tudtak kijönni egymással. Bethlen Telekit panaszosan "aktuális fejedelmeként" emlegette, őt Teleki viszont "örökkön okvetetlenkedőnek, ellenkezőnek" tartotta. Kétségtelen, kettejük között Teleki volt a faragatlanabb, s abban igazat adhatunk Bethlen Miklósnak, hogy "elmés és actívus nagy ember" volt, de az elméhez nem járult "jó kultúra, tanítás és experencia", legalábbis nem akkora, mellyel Bethlen Miklós rendelkezett. Azt azonban Bethlen Miklós is kénytelen volt elismerni róla, hogy a vagyont vagyonra halmazó kancellár a szegény nép gondja iránt mégsem volt teljesen érzéketlen. Mikor Bethlen javasolta, hogy a nép nehéz helyzetére való tekintettel az egy kapura eső 260 forint adónak a felét a földesurak ajándékba fizessék a nép javára, javaslatát Teleki is támogatta, mert a "jóra, úgymint a szegénység vigasztalására nézett". Szociális gondolkodásra vall az a levele is, melyet "Erdély történetében" tettek közzé. Csíksomlyói udvarbírájához, Petki Jánoshoz a jobbággyokkal való bánásmódról figyelmeztető levele is egészen más megvilágításban, a köztudatban élőnél sokkal kedvezőbbnek mutatja a jobbággy néphez való viszonyát: "Úgy rendeld — írta — a dolgot, hogy miattad ne bújdossanak, ne szökjenek, hanem inkább a jó magad köztök való viseletével szaporodjanak. Azokat ne húzd vond, annál inkább ne sarcoltasd, mert az olyan mia búdosik el a jobbágy, mintsem a szolgátat elől." Igaz, hogy ebben nemcsak szociális gondolkodása játszott szerepet, hanem a jobbággy-ság nagyarányú elvándorlása a nyomor elől a föltszabadult magyar Alföldre (ekkor költözött át a családi hagyományok szerint Kő-

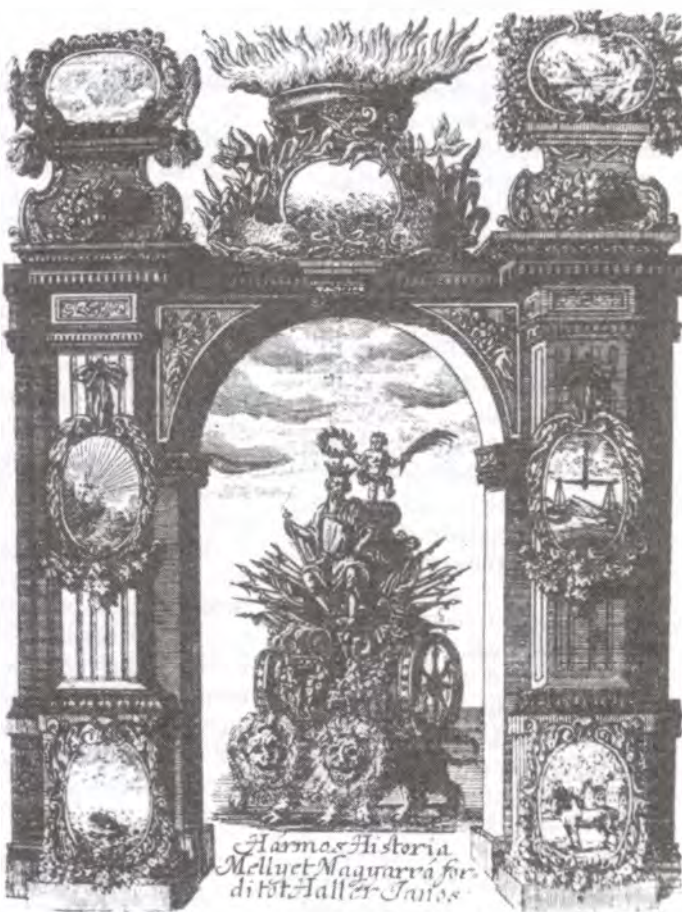
várról a későbbi parasztvezér, Áchim András öse is Békéscsabára), Moldvára és a Havasalföldre. Ez azonban nem annyira az erdélyi főurak harácsolásának, mint inkább a háborús pusztítások következménye, amelyen Teleki tanácsa, bármennyire is tiszteletreméltó szociális gondolkodásra vall, segíteni nemigen tudott.

Már Bod Péter följegyezte, hogy 18 deákot küldött a belgiumi és angliai "Oskolákba, látás, hallás, tanulás kedéért, meg annyi ezer forintokból álló uti költséggel készítvén fel őket." Nagyenyeden több alumnus deákot is tartott. Herepey János Szabó Hellenbrandt Régi Magyar Könyvtárában 14 olyan külső országbeli nyomtatványt számolt össze, melyeket a disputáló deákok Teleki Mihálynak ajánlottak. Feltételezhető tehát, hogy ezeket, vagy legalábbis nagyobb részüket Teleki taníttatta peregrinációs költségeiket bőkezűen fedezve, köztük találjuk Csepri Turkovits Mihályt, Misztótfalusi későbbi megatalkodott ellenfelét is. Segítő keze elért még a sárospataki kollégiumig is, melynek anyakönyvében több feljegyzés mutat Teleki támogató tevékenységére. Az már csak természetes, hogy Erdély legfontosabb református iskolájának, a Nagyenyedi Kollégiumnak állandó komoly támogatást nyújtott. Már fiatal korában tanúságot tett szociális beállítottságáról. Mint láttuk — már Kővár kapitányként védelmébe vette az ellenreformáció által előzött papokat — köztük Horti Istvánt is —, noha maga is szűkében volt az élelmiszereknek, védenie tisztességesen ellátta élelemmel is.

Bethlen Miklós "tudatlanságát" és a "jó kultúra" hiányát emlegeti vele kapcsolatban. Mint már említettem, Erdély legműveltebb főúranak a kemény fából faragott self-made-man joggal tűnhetett műveletlennek. Háromszáz év távlatából, Misztótfalusi való kapcsolata miatt is, már óvatosabban kell ítélnünk: nem volt műveletlenebb főúri kortársainál. Mint Szilárdi Károlynak a századforduló előtt írott Teleki-biográfiájából megtudtuk, már gyermekkorában könyvek vették körül: apja szenvedélyes könyvgyűjtő, pedig a várkapitányság nem éppen a legalkalmasabb hely volt könyvgyűjtésre. Hogy mekkora lehetett Teleki Mihály könyvtára, tudommal még a mai napig sincs kiderítve. Érdemes megemlíteni, hogy Bethlen Elek 1688-ban készített jegyzékében 40 olyan kéziratot sorolt föl, melyeket Telekitől kapott kölcsön. Anyjához 1668-ban írott leveléből tudjuk, hogy már akkor öt különböző kiadású Bibliája volt. Említettem már Horti Istvánhoz írott levelét, hogy szerezzen neki "kisdéd formában való" Bibliát. 1671-ben Kovásznai Péter püspöknek Kolozsvárról írott leveléből tudjuk, hogy ott is kutató Biblia után. De nemcsak bibliákat és kéziratokat gyűjtött, hanem történelmi munkákat is. 1679-ben Absolon lengyelországi követet arra kérte, hogy "szerezzen ráegy Tuanus historicusra". Faigl Péter, a bujdosók lengyelországi követe 1679-ben arról értesíti, hogy a kívánt könyvet ugyan nem tudta megszerezni, de "Dancokora való menetelemmel Kglidnek Uram, amennyiben lehetett, használtam, a vásárlásokat alkalmasint megvettem, sok szép könyvet vettem, de ollant nem találtam".

Apafival ellentétben a bibliagyűjtő Teleki nem mutatott különösebb hajlamot a teológia és a filozófia iránt, de élénk szellemi kapcsolatot tartott kora kiváló szellemiségével,

ami érthetővé teszi Misztótfalusi iránti megértő jóindulatát. Fél évszázaddal halála után Bod Péter Magyar Athenásának ajánlásában nagy elismeréssel szövegezte az erdélyi és külföldi tudósokkal való kapcsolatáról: "A' Nagy Teleki Mihály urról, a'kin abban az időben mint valami sarkon úgy fordultanak meg az Erdélyi dolgok, hallottam Én azt a' régi emberekől 's még a maga édes Fiától-is, hogy nem tartotta kisebb, sőt nagyobb ditsőségnek mikor Dési Mártonnal, az Enyedi, Pataki Istvánnal a' Kolosvári professzorokkal, az akkor időben Apostoli emberekkel, 's más szép tudomány Krisztus szolgálival társalkodhatott, mint ha Fejedelmi embereknek gyülekezetekben és társalkodásokban lett volna Becsüllette még a' külső Országi tudós

embereket-is, kikről mint élő kutfejekből a' Tudomány kiáradott a' mi Hazánkra is." Nemcsak Misztótfalusi kedves tanárával, Csernátori Pállal, Dési Mártonnal és Pataki Istvánnal, hanem hollandiai jóakarójával, Johannes Leusden utrechti professzorral is baráti kapcsolatot tartott, akinek "egy drága aranyas ezüst Pohárt küldött, melyért az Ur-is egy könyvnek ajánlásával meg-tisztelt Leusdentől".

Ez "az agyas, elmés, sokgyermekű nagyjóságú ember", ahogy Bethlen Miklós jellemezte Önéletírásában, megpróbált a két pogány közt egy hazáért, a független Erdélyért mindent megtenni, amit csak lehetett. De már kezdő politikusként megtanulta, hogy sem a töröknek, sem a bécsi udvarnak nem szabad hinnie. Mire fiatal korában Kemény János követeként a beszercei határozattal Bécsbe ért, a császár már megegyezett a törökkel, és Kemény Jánost közös elhatározással ejtették. Mint kancellár csak'szükségéből fogadta el a Diploma Leopoldinumot, amikor már Erdély előtt minden kapu bezárult. Előre látta a következményeket. Figyelmeztette is Bethlen Miklóst, mikor elvállalta, hogy Bécsben megszerzi a Diploma megerő-

sítését. Ha sikerülne is, mondta Bethlen Miklós, mi haszna lenne belőle, "hiszen nem ez a gyermek (az ifjú II. Apafi) lenne itt a fejedelem, hanem emez büszke gyermek, Bánffy György, ez a szeles Bethlen Gergely, kiknek első gondjuk lenne, hogy az én és a te fejedet elűtessék; nem ismered őket? Nem tudod Báthori Zsigmondot?"

Szinte hihetetlen, hogy élete végén országos gondjai közepette még a Hollandiából visszatért Misztótfalusi Lengyelországban lefoglalt jószágainak dolgával is volt ideje és ereje foglalkozni. Apafi Mihállyal kapcsolatban említettem már Misztótfalusinak 1690. március 4-én Kassáról Telekihez írt levelét és ezzel kapcsolatban Christoph Breiner császári tanácsosnak küldött levélfogalmazványát, amelyről nem lehet

tudni, ki fogalmazta és ki írta alá, Apafi-e vagy Teleki. A megszólításokra vonatkozó utasítások arra vallanak, hogy a diplomáciai szokásokat és nyelvhasználatot jól ismerő Bethlen Miklóstól származhatnak, de a fogalmazvány utolsó mondata inkább Telekire vall. Arra kérte az udvari tanácsost, hogy jóindulatát még nagyobb mértékben mutassa ki "egyrészt a Lengyelországban visszatartott portékák kívánt felszabadítására, másrészt azoknak Magyarországon való szabad átszállítására. Ezzel pedig mind engemet, mind pedig a protestáns nevezettel élő összes főurakat teljesen leköteli saját szolgálatára..."

Öt hónappal később, 1690. augusztus 21-én már a független Erdély kancellárjaként, grófjaként esett el Heissler császári generális seregében harcolva Thököly ellen a zernyesti csatában. Mint inasa, Cserei Mihály följegyezte, lova megboltlott, leesett a nyeregből, s holttestét másnap összekaszabolva találták a csatatéren. Bethlen Miklós szerint mikor Thököly meglátta a lába előtt fekvő tetemet, eszébe jutott a mérge, melyet egykor Teleki küldött neki egy magyarul jól tudó törökkel, hogy megmérgezze: "Én nem bántottalak volna — mondta Thököly —, ha elevenen elfogtak volna, hanem csak azt kóztoltattam volna meg véled, melyet Mulykótól nekem küldöttél volt; ma is kalamáris ládában vagyon..." A másik nagy ellenfél, akinek oly sok megaláztatást kellett elszenvednie tőle, bécsi rabságában a letűnt idő távlatából visszatekintve, Önéletírásában haláláról szólva már csak engesztelő szavakat talált: "Az országnak is jobb lett volna élete, mint halála, mert már a császártól reszultos gubernátor volt, és noha mint ember sok fogyatkozásokkal volt, de bizony sok szép virtusok, Isten házához való buzgóság, magnifica generositas, elme és infesse activitas, candor voltak benne. Successor ipsum maxima glorifiat." (Utódjához képest tűnik ki személyes dicsősége.) — Tegyük hozzá: emberi nagysága, melyet Misztótfalusi Bánffy Györggyel való kapcsolatában keserűen meg is tapasztalt.

dr. HORVÁTH JÓZSEF

Európa és a régiók

Európa történeti régiói

1991. decemberében a FÁK megalakulásának bejelentésekor három kollégámmal Párizsban tartózkodtunk, a Belügyminisztérium meghívására. Láthattuk, tapasztalhattuk francia vezetők, külügyi tisztségviselők zavarát a kelet-európai változások okán. A kérdésről folytatott eszmecsere során előhozakodtam egy magam gyártotta verzióval, miszerint Európának is van egy "Szent András törésvonala", mint Kaliforniának, csak ez nem tektonikus, hanem politikai eredetű. Ez a törésvonal pedig — nagyjából — az Adriától a Balti-tengerig húzódik, többé-kevésbé követve a hajdani borostyánút vonalát, vagy a később, az első az ezredforduló után kialakuló nyugati-keleti kereszténységet elválasztó határvonalat.

Ezt a teóriát a politikai események is igazolni látszanak, mivel ezen politikai törésvonalak mentén mozdult meg először a "föld" Horvátországtól Lettorszáig, Szlovéniától Litvániáig.

Lehet-e a hasonlatból kiindulva a kontinentális talapzatok mintájára politikai földrészeket megkülönböztetni, netán tettenérni az ezeket a földrészeket összekötő vagy szétválasztó eruptív erőket?

A három történelmi régió

Az arab hódítás a 800-as évekre leszakította a mediterrán görög-római civilizáció déli részét Szíriától Hispániáig, és nagyjából erre az időszakra tehető a voltaképpeni "európai történelem" kezdete. Ebből kell kiindulni, ha a régiók, vagyis Európa belső határait keressük.

A születő Európa nyugati része Nagy Károly halála idejére (814) már kezdte kisajátítani magának Európa fogalmát, mégpedig a Karoling birodalom keleti határaival bezárólag (Elba-Saale alsó folyásától délnek, a Lajta vonalán és Pannónia nyugati peremén).

Már akkor is voltaképpen jogtalanul, mert ez a térség a születő Európának csak egyik pólusa volt. A másik pólus, Bizánc ebben az időben sem geográfiai szempontból, sem pedig ambícióit illetően nem volt még igazán európai tényező — csak miután az ezredfordulót követően kilépett tradicionális befeléfordulá-

sából, vált azzá.

E két pólus között rajzolódott ki egy másik keleti határvonal — kb. a XIII. század elejére — az Al-Duna vidékétől a Keleti Kárpátokig, a lengyel-orosz határok mentén egészen a Baltikumig.

Ami ettől nyugatra esett, azt a területet a kor már Európa Occidens (Occidentalis) néven kezdte számon tartani, feladva az előbbi Elba-Lajta határt.

A "Karoling-Európához" így új régió csatolódott, melyet az Elba és a Kárpátok határoltak és az Adriától a Baltikumig terjedt.

A Nyugat fogalma tehát már kezdettől fogva magában hordozta az elkülönülő Közép-Európa csíráját. Megteremtődött ezzel Európa "hármassága": Nyugat-, Közép- és Kelet-Európa, azaz a három nagy európai kulturális-történelmi régió.

Természetesen ezek a határok és régiók sokféleképpen igazolhatók és megkérdőjelezhetők. Realitásuk azonban illusztrálható akár az egyházmegyei térképekkel, akár a gótika, a reneszánsz vagy a reformáció terjedésének határaival.

Fellelhető a római limes nyomvonala Európa morfológiai térképén, de különbség tehető a régiók között strukturális szempontok szerint is, mint pl. autonómia jogok, korporatív szabadságok, a rendi szerkezet stb.

Az 1500-as évekre átszelte Európát egy gazdaság- és társadalom-szerkezeti vonal, amely a 800-as Elba-Lajta határ nyomvonalán reprodukálódott.

Nagy Károly halála után 1130 évvel pedig kísérteties dolog történt: Jaltában szinte pontosan ezen határvonal mentén húzták meg a két "tábor" határait.

Újkori politikai régiók

A régióknak számos meghatározása hangzott el eddig, attól függően, hogy a fogalmat ki milyen szempontból vizsgálta.

Előadásom szemszögéből politikai régióknak az azonos politikai, társadalmi rendszerű országok tekinthetők. Jellemzőjük a homogenizáció (azonos tulajdoni struktúra, gazdasági modell) és az unifikáció (hasonló vagy azonos politikai, közigazgatási intézményrendszer).

Ilyennek volt tekinthető a nyolcvanas évek végéig Európa két fele, részletesebben azonban én a kelet-európai ún. szocialista országokkal óhajtok foglalkozni.

A kelet-európai politikai régió

A második világháború után Kelet-Európában kialakult politikai régió pontosan meghatározható területi szempontból, mivel ide a SZU és a többi úgynevezett szocialista ország tartozik.

Az érdekövezetek — a status quo — voltaképpen történelmi regionális határokon létesültek, ami a régió nyugati határait illeti. Ennek ellenére korántsem tekinthető homogénnek a Szovjetunió és a volt szocialista államok politikai régiója, amely földrajzilag a Japán-tengertől az Elbáig terjedt.

De nem tekinthető homogénnek az Európa keleti földrajzi határáig, az Uralig terjedő rész sem, hiszen a politikai régió átfogta a történelmi Közép- és Kelet-Európát egyaránt, mivel nyilvánvalóak és szembeötlőek a fegyverrel szerzett, szigorúan őrzött és bekerített politikai régió országainak különbözőségei.

Eltérőek az országok politikai, kulturális hagyományai, a modernizáció pedig más-más fokon állt a különböző államokban. Különbözőek voltak továbbá a nemzeti orientációk, és — döntően a párizsi téképések jóvoltából — etnikailag még vegyesebb államok jöttek létre.

Alrégiók a felbomlás után

A fenti különbözőségek és azonosságok szerint a kelet-európai (volt szocialista) régió markáns alrégiókra osztható.

A főntebb említett korábbi "Karoling" Európához csatolt új területen (Elba-Kárpátok, az Adriától Baltikumig) található az a négy állam (Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország), melyeket közös hagyományok, egységes nemzeti azonosság-tudat és a modernizáció közel azonos foka köt össze.

Ez a négy ország tekinthető tehát az egyik önálló alrégióknak.

Külön alrégióknak minősül továbbá a volt NDK, amely osztja a német régió sorsát, az ország egyesítésével fokozatosan helyreáll azonossága az ország másik felével.

Külön alrégióknak tekinthető a volt Jugoszlávia államai alkotó térség. Horvátország, Szlovénia inkább Közép-Európához kötődik hagyományai és kultúrája révén, míg Szerbia, Montenegró inkább a balkáni térséghez.

— A balkáni alrégiót Bulgária, Moldávia, Románia alkotják, és külön alrégióknak tekinthető politikai szempontból a Balti országok együttese (Lettország, Észtország, Litvánia).

— Legnagyobb s leginkább inhomogén régió a FÁK országainak régiója. Ezt a régiót is törésvonal választja ketté. Ez a törésvonal az északi országok (Oroszország és Ukrajna), valamint a déli iszlám országok között húzódik.

Ez az alrégió, kultúráját, hagyományait, etnikai és vallási viszonyait illetően, mutatja a legnagyobb eltéréseket, és ez instabilizáló tényező lehet.

A Szovjetunió és a szocialista országok mint politikai régió tehát nagy mértékben különböző államok együttese volt. Integrációjuk és az erőltetett egyenlődsdi nem hozott valós eredményeket. Politikai és katonai szervezetei (Varsói szerződés, Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa) nem teremtettek politikai szempontból homogén régiót.

A kommunista diktatúra bukása után pedig az azonnali elkülönülés folyamatait figyelhetjük meg.

Ezeknek a divergáló folyamatoknak egyik legtipikusabbja az etnoregionalizmus, amelynek legszörnyűbb példáit a Balkánon, különösen Boszniában tapasztalhatjuk.

Felbomlás a modernizáció különböző fokán

A rendszerváltás és a történelmi jelentőségű átalakulás kezdetének azonos és eltérő sajátosságai jól elkülöníthetők.

A közös vonások abból eredtek, hogy egy nemzetközi társadalmi rendszer részeként léteztek, a kiválás alternatívája nélkül. (Utalok itt 1953, 1956 és 1968 konfliktusaira).

A diktatórikus szocializmusok közös vonásai a rendszerváltás idejére a következőkben összegezhetők:

— oktrojált társadalmi berendezkedés,

— unilineáris történelmi perspektíva a váltás alternatívája nélkül,

— a szovjet modell és ideológia kötelező mintája,

— antimodernizációs társadalomszerveződés,

— redistributív tervgazdálkodás,

— ideodemokratikusan megszervezett társadalmi berendezkedés,

— egy nemzetközi pártidiktatúra rendszerébe öltött egypártrendszerű diktatúrák.

Ezek voltak azok a vonások, amelyek megszabták a kelet-eu-

rópai országok mozgásterét és lehetőségeit. Holott a felszín egyformasága alatt a politikai kultúra, a társadalmi tudat, a történelmi tradíciók és az ideológiai szerkezet eltérései lényegesen nagyobbak voltak ezekben az országokban, mint az azonosságok.

Vegyük ezért most szemügyre a rendszerváltások induláskori legfontosabb eltéréseit.

Magyarország esetében kiemelendő, hogy a szocializmus idején többszöri modellváltás történt, és ennek az országnak volt a leghosszabb reformtörténete.

pluralizmus megtűrésének különbségei is.

Ebben a tekintetben Magyarország használta ki legjobban mozgásterét, míg Csehszlovákiában a redistributív tervgazdálkodás sokkal keményebben érvényesült. Lengyelországban széttűllött az újraelosztó tervgazdálkodás, a rendszert jóformán belső tehetetlensége mozgatta.

Az orosz és ukrán gazdaság a teljes irracionális jegyében működött, sajátossága, hogy a gazdasági csoportok, lobbik, köztársasági és regionális szerve-

Már kb. két-három évvel az első gyökeres rendszerváltozás után (Magyarország) nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalmi és politikai rendszerváltás a legtöbb volt szocialista országban megtörtént.

A politikai rendszer átalakulását a következő — azonosnak tekinthető — változásokban lehet összegezni:

egypártrendszer helyett versengő többpártrendszer
állampárti diktatúra helyett parlamenti demokrácia
monolitikus hatalomkoncentráció helyett intézményes hatalomelosztás

korlátozott jogállam és szabadságjogok helyett valódi jogállam, garantált szabadságjogok

személyi függőségek rendszere helyett intézményes hierarchia és dologi függőségek rendszere

átpolitizált bürokrácia helyett korlátozott zsákmányok

zárt politikai elit helyett nyilvános és szabályozott versengés a hatalomért

monolitikus ideokrácia helyett az ideológiák és a politikai kultúrák pluralizmusa

Természetesen nem állítható, hogy Közép- és Kelet-Európában a változás egyforma mértékű és mélységű. A politikai rendszerekre vonatkozó általános elvek és normák azonban lényegileg azonosnak tekinthetők.

Eltér azonban az új politikai-hatalmi rendszerek kiépültsége, működőképessége és garantált biztonsága is.

Biztosra vehető az is, hogy az egyes országok közt jelenleg meglevő távolság — az azonos célmodell ellenére — tovább fog növekedni.

Az államokon belüli politikai régiók kérdése

Lehet-e politikai régióknak tekinteni az egyes országok nagyrégióit, különösen Közép- és Kelet-Európában? A régió általános meghatározása — természetes nagytérség és vonzáskörzet — természetesen alkalmazható ezekre az országokra a rendszerváltozás előtt és után is.

Más kérdés, hogy a korábbi monolitikus, centralizált államrendszerekben önálló politikai régiókról nem beszélhetünk.

Meggyőződésem azonban, hogy a regionalizmus fokozatosan teret nyer a megújuló államokban politikai és területi értelemben is, amennyiben ezekben az országokban is manifesztálódnak az Európai Közösség legfontosabb regionális elvei: a szubszidiaritás és a decentralizáció.

Mielőtt azonban ennek lehe-

tőségeit, esélyeit számbavennénk, tekintsük át a régiók kérdését Közép- és Kelet-Európában — Magyarország példáján keresztül.

Regionalizmus a korai és középkori Magyarországon

Azok, akiknek ma Magyarországon érdekükben áll a rendszerváltozás előttihez hasonló mértékű középszintű megyei szervezet létrehozása, előszere tettel hivatkoznak az ezeréves magyar vármegyei rendszerre a nagyrégiók, a regionalizmus ellenében. Csakhogy az ország területi és közjogi viszonyai mára alaposan megváltoztak. Meggyőződésem, hogy a mai európai léptékű régió is létezett a korai és a középkori Magyarországon is. Hiszen már Árpád-kori intézmény volt a dukátus intézménye vagy a bánságok, vajdaságok stb. intézményei, amelyek mind kormányzati egységek voltak és bizonyos önállósággal is rendelkeztek.

Igaz viszont, hogy a jelenlegi nyugat-európai regionalizmus alapelvei a státútumalkotási jog, az autonómia, a közvetlen választott testület és az önálló források csak a nagytérségeknél kisebb vármegyék sajátjai voltak.

Timor Ákos Magyar Alkotmány- és Jogtörténete (1902) ezt írja: "... a XVI. században a megyék általános jellegű adóztatási joghoz jutnak, bárminemű közszükségleteik fedezése végett." (1542: 17. t-cz)

Ez az adóztatási jog pénzerőhöz, gazdasági önállósághoz jutatta a vármegyéket.

A megyei autonómia legnagyobb jelentőségű megnyilatkozása volt a szabályalkotási jog, a "ius statuendi", amelyről már a Hármaskönyv részletes szabályokat tartalmaz.

Werbőczy tanítása szerint helyhatósági szabályokat, státútumokat csak olyan testületek alkothattak, amelyek önálló hatósággal, "iurisdictio"-val bírván másnak hatalma alatt nem állanak.

Íme tehát, itt állanak előttünk azok a középkori jogintézményeink, amelyek kiállják az összehasonlítást bármely jogállam korabeli szabályaival és jóformán változtatás nélkül megfelelnek a mai modern regionalizmus elveinek is.

1867-ben azonban megszűnt a vármegyék önállósága, a II. világháború után pedig a megyei tanács a központi hatalom végrehajtó szerve lett.

A rendszerváltozás után a magyar közigazgatás kétpólusú-

>>>>> folytatás a 14. oldalon

Az építő

Csehszlovákiában a politikai "ellenreformáció" megghiúsította az 1968-as modell- és rendszerváltási kísérletet és lefékezte, befagyasztotta még a kis reformok és lépések lehetőségeit is.

A lengyelországi szocializmus történetét egy meglendülő, elakadó, majd katonai-politikai diktatúrába merevedett modell stabilitása határozta meg egészen a nyolcvanas évek közepéig.

Oroszországnak, Ukrajnának nem volt elemezhető reformtörténete, a gorbacsovi reformok ugyanis nem átalakították, hanem fellazították, dezintegrálták a Szovjetunió társadalmi berendezkedését.

Ezekben az országokban az említett eltérések mellett szót érdemelnek a tervgazdálkodás racionalizálásának és a latens

zódású maffiák a politikai hatalommal összefonódva tartották kézben a formális módon irányíthatatlan gigászi rendszert. Ezért itt megvalósult egy informális alternatívája a bürokratikus újraelosztó tervgazdálkodási rendszernek: a gazdasági banditizmus által uralt fekete piac.

Sorba lehetne venni még a különbözőségeket a politikai kultúra, a történelmi tradíciók szerint is. Ezek az ismérvek azonban többé-kevésbé közismertek és a meghatározó alapvető különbségeket — szerintem — az előzők hordozzák magukban.

Mindenesetre rögzíthető, hogy a modernizáció eltérő foka, a modellek, az integrációk különbözősége és az eltérő tradíciók adják a kelet-európai országok rendszerváltozásainak útját, módját és jellegét.

>>>> folytatás a 13. oldalról

vá vált, helyi és központi szervekre tagozódott. A középszint négy részre tagolódott, ebből egy a megyei önkormányzat, aminek szinte kizárólag intézményfenn tartó szerep jutott, ráadásul a terület tagjait követve, elektorok útján választják [...]

A jelenlegi megyék területe (számuk 19) kistérségnek nagy, nagytérségnek kicsi.

Az Európában kialakult nagyrégióknak viszont — közigazgatási szempontból is — csak a gazdasági nagyrégiók felelnek meg. (Számukat a szakértők négy és hat között határozzák meg.)

Az európai integráció kritériumainak tehát egy olyan regionális önkormányzat felelne meg, amely felölelné 4-5 jelenlegi megye területét, területét közvetlenül választanák és rendelkezne statútumalkotási jogokkal és önálló forrásokkal. [...]

A régiók kérdése Közép- és Kelet-Európában

1992. októberében a bonni Empirica Kutatóintézet egy összehasonlító tanulmányt készített 155 kelet-európai régióról *Vidéki konkurensok* címmel. A tanulmány 188 szempontból hasonlította össze a vidéki régiókat, illetőleg azok versenyképességét nyugat-európai mércével.

Mindössze 15 régió találtatott verseny- és fejlődőképesnek. Ebből első a győri, második a szegedi, hetedik pedig a veszprémi székhelyű régió (a két magyar régió tehát megelőzte Pilsent, Ceske-Budejovicé-t, Plovdivot és Kolozsvárt is). E régiók azonban adottságaikat csak úgy tudják kifejleszteni, ha a regionalizmus elvei szerint fejlődnek tovább a kelet-európai országok.

A centralizált államszervezet

lebontása során hatalmas erők működnek (politikai vagy szervezett érdekvégyesítési szempontokból) a változások ellen. A centrális szervezetek, intézmények sem költségvetésüket, sem feladataikat nem óhajtják decentralizálni, hiszen az feleslegessé vagy csökkent értékűvé tenné őket.

A centralizált szervezetek csak olyan középszintű szervezetet tűnnek meg — saját jószántukból —, amelyek legfeljebb kiszolgálóik vagy alárendeltjeik.

A másik alapvető probléma, hogy a rendszerváltozás hívei mellett jelen vannak a rendszerváltoztatatlanság hívei is, akiknek politikai vagy egzisztenciális érdekük a változások megakadályozása.

Magyarország és a többi kelet-európai állam válaszut előtt áll. Vagy létrehozzák a régiókat tradícióik felhasználásával, illetve az integráció szabályai szerint, vagy ezek az országok újra centralizált berendezkedésűek lesznek a formális demokrácia kellékeivel.

Magyarország még Budapest városállamból és annak "agglomerációjából" áll, a vidék polgára érdekvégyesítésre alkalmas szervezetek nélkül mesterségesen másodrangú és esélyegyenlőtlen.

Politikai kérdésnek is kell tehát tekinteni a regionalizmust az országon belüli régiók vonatkozásában is, hiszen politikai akarat kell ahhoz, hogy egy nagy térségekre alapozott európai léptékű és értékű regionális rendszer megvalósuljon.

Mert a régió az átalakuló Kelet-Európában a belső egyensúly kialakulásának feltétele, a demokrácia és a jogállamiság térségi biztosítója és a centralizált állam lebontásának európai modellje.

Közösség és művelődés

Található címet nem is lehetett volna megfogalmazni a Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium egykori nagyrégió rektor-professzorának és a Székely Nemzeti Múzeum hírneves direktorának munkásságát s egyben a jelzett intézmények közösségformáló jelenségét érzékeltetni hivatott kötetnek. Egyed Ákos újabb munkája ugyanis szerencsésen ötvözi az annyira fontos helytörténeti problematikáját a kultúrtörténeti kérdésekkel. Az is tagadhatatlan tény, hogy egy tájegység és emberének megjelenítéséhez a Csutak Vilmos ténykedését illusztráló írás nagyon hálás téma. Ezzel a szerző tisztában volt s igyekezett a lehető legtöbbet nyújtani az olvasónak.

Egy jóslakert kismonográfiának beillő bevezető tanulmányban Egyed Ákos bevezet a múlt század vég és jelen századunk első fele Háromszékének világába, ráirányítja a figyelmet azokra a kérdésekre, melyek hozzásegítenek megérteni az itteni demográfiai kép alakulását, a sajátos gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok formálódását, amelyek természetesen döntő módon hatottak ki a vidék emberei életmódjának alakulására, legyen az a Székelyföldön ismert három alapvető társadalmi kategória bármelyikének alkotó eleme. A bő információs anyag segítségével világos képet kapunk az 1848-as forradalmat követő új egységesedő székely társadalom képeinek fő kontúrjairól, amit a szerző úgy fogalmaz meg, hogy "... kialakult egy új kisbirtokos földművelő osztály, amely a következő évszázadban a társadalom talapzatát alkotta". Ugyanakkor "az egész székely társadalom nyitottabbá vált az újkori civilizáció és kultúra befogadására".

Az új milió eddig elfojtott energiákat szabadított fel, s ezek dinamikusabbá tették a Székelyföld s ezen belül Háromszék társadalmi törekvései érvényesülését. Ez az új helyzet kedvezett a szellemi potencia szélesebb síkon történő érvényesülésének is. A kulturális élet sodrásába mind nagyobb számban kapcsolódnak be a korábban kirekedt társadalmi szféra tagjai is. Jó példa erre a szerény anyagi viszonyok között élő zágoni Csutak parasztcsalád, amelynek második gyermeke az újonnan sarjadó értelmiség soraiba küzd fel magát. És hogy milyen volt az az út, amelyet az alulról induló és a csúcsra érkező Csutak Vilmos végigjárt és gazdag munkásságával kikövezt, érzékeltetően vázolja Egyed Ákos bevezető második részében. Az út főbb állomásai a kolozsvári egyetemi évek, a sepsiszentgyörgyi tanári katedra és igazgatói tevékenység, valamint a Székely Nemzeti Múzeumban kifejtett gazdag tudományos foglalatosság.

Valószínűleg népi kötődésének tulajdonítható az az odaadó elszántság, amellyel Csutak Vilmos élete egész tartama alatt makacsul küzdött a székelyföldi kulturális fejlődés előmozdítása érdekében. Úgy tűnik, hogy kortársainál továbbte-

kintően fogalmazza meg a tudományos munka igazi küldetését. Amikor 1929-ben a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves fennállásának megünneplésére készülnek, a legfontosabbnak egy emlékkönyv kiadását tekintette. S az emlékkönyv értékelésével és fontosságával kapcsolatos szavai még ma is megcsízelendő programnak tekinthetők. Az Emlékkönyvet — mondja Csutak — "... a Székelyföldnek oly barátai és bűvárai írták, akiknek az a tudományos hitük és meggyőződésük, hogy a művelődés terjedésének s az emberiség békés fejlődésének akkor tesznek legnagyobb és legjobb szolgálatot, amikor a múzeumtulajdonos székely nép lelkéből s az ősi Székelyföld titokzatos mélységeiből napvilágra törő tudományos igazságok fényével hintik be azt az utat, mely a kivétel nélkül jobb jövőt kereső népeket egy közös ol'árhoz, a tudomány és közműveltség oltárához vezeti."

Csutak Vilmos nemcsak vallotta ezt a programot, hanem egész élete folyamán ennek megvalósításán munkálkodott. Ezt tükrözi mindenekelőtt tudományos munkássága, amely két fő irányt követ. Egyik a háromszéki kultúrtörténet köre, amelyet illusztrálhatunk az Egyed Ákos által nagyon találóan összeválogatott írásokkal: *A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium története (1859-1909)*, *A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése*, *Kós Károly és a Székely Nemzeti Múzeum* stb.

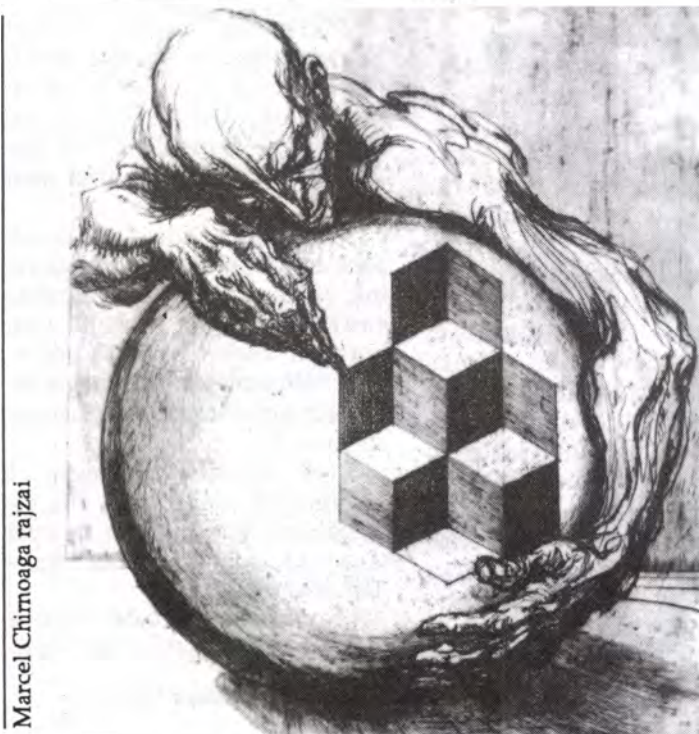
A tudományos kutatás másik csapása a székelyföldiek szabadságért vívott harcainak témaköre. Itt mindenekelőtt a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcával kapcsolatos, ma is időálló, kiváló tanulmányaira gondolunk. Utalhatunk a kötetben is szereplő írásokra: *Az utolsó fehérvári országgyűlés, Adatok az 1706. évi medgyesi és az 1707. évi beszercei kuruc országgyűlés történetéhez*, *Bujdosó kurucok Moldában és Havasalföldön 1707-11-ben* stb.

A kötet befejezőként szemelvényeket nyújt Csutak Vilmos levelezéséből.

A kötet közlése minden tekintetben teljesen indokolt, sok hasznos és fontos ismerettel gazdagítja a Székelyföld helytörténeti vonatkozásait.

MAGYARI ANDRÁS

*Csutak Vilmos: *Közösség és művelődés, válogatott írások*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1993.

Marcel Chimoaga rajza

GAAL GYÖRGY

Az első pszichiáter pszichológus Kolozsvárt

A házsongárdi domboldal utcáit járva a félelmetes Rákkutató Intézet hatalmas modern épülettömbje mellett ma már eltörpülnek az Ideg- és elmegyógyászati klinika fák közt megbúvó, a természettel összhangot kereső villaszerű pavilonjai, melyek fedele felépítésüktől fogva zöld színű volt. Így nevezhette a népies nevén "bolondok házaként" ismert épületegyüttest "zöldfedelű"-nek is Kolozsvár lakossága. Amikor 1901-ben az egykori Haller Károly és Kert utcák határolta öt telek összeolvasztásából létrehozott 29 ezer négyzetméternyi területen felépült tíz épületben megnyílt az új klinika, Európa legmodernebb intézetei közé tartozott. Akkor 200 elmebeteg s 30 idegbajos számára nyújtott kezelési lehetőséget.

Az egész intézet megtervezése, beosztása, majd berendezése Lechner Károly professzor érdeme. Lechner európai viszonylatban is jól ismerte a hasonló intézeteket, s bár nem volt mérnökember, művészléleként nagyszerűen együttműködött Korb Flóris építésszel. A telek legmagasabb pontján pedig bátyja, Ödön, a magyar nemzeties stílusú építészet úttörőjének tervei szerint gyönyörű villát építtetett magának, melynek tulajdonjogáról 1902-ben lemondott az intézet javára. Lechner professzor azok közé a kolozsvári tudósok közé tartozott, akik a századforduló táján európai szinten művelték tudományágukat, mint Hőgyes Endre, Buday Kálmán, Meltzl Hugó, Böhm Károly, Martin Lajos. Ha tudni akarjuk, mekkora lépést jelentett az új intézet megnyitása, elég Lechner visszaemlékezését idéznünk annak korábbi elhelyezéséről: "A klinika 1890. év október 3-án nyílt meg öt apró bérelt magánház egybekapcsolásával nyert telken (Külmonostor utca 122. szám) 22 ágygal, tanteremmel 20 hallgató részére, 1 kis laboratóriummal, 2 dolgozóhellyel és 3 kerttel a betegek számára".¹ Még a magyarságot Európával mérő Ady is megállapítja 1909 nyarán, mikor egy hónapot kezelik a Lechner vezette klinikán: "Az intézet modern, nagyszerű".² Pedig Adynak konfliktus

tusa volt Lechnerrel a kórházi fegyelem be nem tartása miatt.

Ki is volt ez az orvostudós, akit három évtizeden át nem csak egy város, hanem egy egész országrész tisztelt, s akinek rangos intézetében még külföldi betegek is gyógyulást kerestek. A Lechner név ma inkább a bátyja, Ödön (1845-1914) emlékét idézi, akit a szecesszió legeredetibb magyar építészeként tartunk számon, s olyan remekművek, mint a budapesti Iparművészeti Múzeum, Postatakarékpénztár vagy a kecskeméti városháza fémjelzik művészetét. A fiatalabb Lechner fiú, Károly nevét betegek már nem őrizhetik, egykori intézete is elfeledte, maradnak megjelent írásai, amelyekből még mindig kiviláglik szellemi nagysága.

Lechner egy pesti polgárcsalád sarja. Az apai ág már elmagyarosodott, az anyai még németül beszélő. 1850-ben születik, s az önkényuralom nyomja rá bélyegét ifjúságára, amikor politikai pártállást is jelentett a magyarság vállalása. Ebben a szellemben nevelték otthon és a pesti piaristák gimnáziumában. Koraszülött, gyengén fejlett, beteges gyermekként jellemzi önmagát egyik beszédében³, így eredményei is a jó és elégséges háttérán mozognak. Mikor 1873-ban Budapesten megszerzi orvosi diplomáját, mégis őt professzor hívja maga mellé klinikájára. Ő a belgyógyászat mellett dönt, s közben megszerzi a sebész, szülész-és szemésmesteri oklevelet. Egy szerelem téríti el választott szakjától — vallja⁴. Beleszeret Schwartz Ferenc leányába. Az apának magán elme- és ideggyógyintézete van, ahol ő is rövidesen főorvosként tevékenykedhet. A boldog házasság később tragédiával zárul: a feleség és a két gyermek halálával. Az elmegyógyászat akkor még gyermekcipőben járt mifelénk, úgyhogy az 1880-as évek elején elnyert Schordann-féle két évre szóló ösztöndíj nyomán alkalma nyílt az ifjú Lechnernek megismerni az európai színvonalat. Főleg Bécs és Berlin egyetemi klinikáin volt mit tanulnia. Nem csak gyógyászatot, hanem pszichológiát is.

Hazatérve a híres angyalföldi tébolyda első igazgató főorvosa lesz, ő rendezi be az új intézetet, majd 1889-ben meghívják a kolozsvári egyetem újonnan felállított, kifejezetten rászabott elmeosztály tanszékére. (Csak klinikája nevében szerepelt az ideggyógyászat is!) Itt pályája egyenesvonalúan haladt felfele: háromszor választják meg az orvosi kar dékánjának, 1897/98-ban ő a rektor. Az Orvos-Természettudományi Társulat és számos

nyugtatta betegeit. Amilyen naiv bizalommal viseltetett alkalmazottai iránt, épp annyira nem óvakodott gyenge fizikum dacára egyedül nyugtalan betegek közé menni. Többször súlyos testi inzultusnak volt emiatt kitéve agresszív elmebajosok részéről.⁵ A szegény betegeknek még ingyen-rendelést is biztosított. Ugyhogy az 1910-es években fogalommal vált neve Kolozsváron. 1915 májusában ünnepélyes körülmények között emlékeztek

Apátság Zsigmond - kápolna K. Monostoron.

más egyet és tanács választmányi tagja lesz, az Erdélyi Irodalmi Társaság tiszteletbeli tagsággal, az Erdélyi Múzeum Egylet alelnökséggel fejezte ki elismerését. Végül, már szegedi egyetemi tanárként éri a legnagyobb kitüntetés: az akadémiai levelező tagság (1921).

Lechner kitűnő és népszerű orvos volt. Intézetében minden feltételt megteremtett a gyógyításra. A legmodernebb elektromos felszerelések, laboratóriumok álltak rendelkezésére, s kitűnő, pontos nyilvántartás. Mégis személyes hatása lehetett a legfontosabb, mint arra tanítványa, Zsákó István utal: "Sokszor csodálkoztunk a galambosz, rövid körszakállas, törekeny, kistermetű professzoron, mikor egyszerű megjelenésével, pár szavával meg-

meg egyetemi tanárságának negyedszázados évfordulójáról. A város egész orvostársadalma összefogásával egy 640 lapos, 46 értekezést tartalmazó emlékkönyvet jelentettek meg erre az alkalomra.⁶

A tudományos elismerések azonban nem a népszerű orvosnak, hanem sokkal inkább a kevesek által értékelt tudósnak szóltak, hiszen egy tudományág magyar úttörőjét tisztelték benne. Külföldi tanulmányai idején a lélektan fejlődése volt különösen figyelemreméltó, a legnagyobb újdonságot Wilhelm Wundt kísérleti lélektana jelentette. Lechner a századvég azon orvostudósai közé tartozott, akik felismerték, hogy az elmebe-

>>>>> folytatás a 16. oldalon

>>>>> folytatás a 15. oldalról

tegségek gyógyításának alapjául a lélektannak kell szolgálnia. Egyszer az egészséges lélekműködést kell kifürkészni, lehetőleg kísérleti úton, természet tudományos alapon, csak utána következhetik a devianciák gyógyítása. Így Lechner munkássága több újat hozott a pszichológiában, mint a pszichiátriában.

Dolgozatokat írt az emlékezésről, tudatosságról, szuggesztióról. Legjelentősebbek az álomról és álmatlanságról, valamint a reflexekről írt munkái. Ő a kóros lelki eseményeket a reflexek hibáira vezette vissza, ezen alapon egy önálló pszichológia körvonalait rajzolta meg. Különben ő is, mint Pavlov, négy fő reflextípust különböztetett meg. Tudományos kutatásai eredményeinek összefoglalására nem maradt ideje, ezeket csak elszórt dolgozataiból lehet rekonstruálni.

Különös tevékenységi területe volt Lechnernek a törvényszéki lélektan, melyet az 1900-as években önálló kollégiumként előadott a jogáshallgatóknak. E tárgykörből hét füzetnyi kézírata maradt fenn *Kétes elmeállapotok* címmel⁷. Hosszasan a Törvényszéki orvosi vizsgálobizottság tagja volt, s e minőségben több kóreset szakértői véleményezését készítette el.

Nem volt idegen számára a tudományág népszerűsítése sem. Számos szervezet, egyesület, szövetség hívta meg "közérdekű előadások" tartására. Ezeken szolt a nők kriminalitásának, lezüllésének okairól, a gyermek és iskola, háború és idegesség viszonyáról. Véleményt mondott a freudizmusról. Részt vett az alkohol ellenes küzdelemben. Az iskolai tanítást teljesen meg akarta reformálni. Ki akarta küszöbölni a memorizálást és a félelem minden forrását (vizsgát, feleltetést). A tanítást a diákok állandó részvételével, "demonstratív módszerben" oldotta volna meg. A gyermekek — szerinte egyharmadát kitevő — gyengébb idegzetű rétege számára kis létszámú, főleg munkára nevelő osztályok felállítását javasolta. Népszerű előadásait a közérthetőség jellemzi, tudományos kérdésekről sok illusztráló anyaggal, érdekesítően tudott beszélni. Az Erdélyi Múzeum Egyeslet vándorgyűlésein tartott előa-

dásai ma is magukkal ragadják az olvasót.

Lechner utóélete sajátosan alakult. Az szokásos nekrológok után Buday Kálmán akadémiai emlékbeszéde (1932) lényegében mindent elmond az egykori tanártársról, ami érdeklődésre számot tarthat, csak szakirányú dolgozatai értékelésétől tartózkodik (szerzője lévén kórbonctanász). Legközelebb 1956-ban bukkan fel egy könyv címlapján *Lechner Károly* neve. A bukaresti Akadémiai Könyvkiadó jelentet meg egy 286 lapos kötetet Balázs Sándor és Spielmann József bevezető tanulmányával és szemelvényes válogatásával. A két bevezető összegyűjti mindazt, ami az akkori dogmatika szellemében haladó hagyománynak volt nevezhető. Spielmann Lechner reflex-elméletéről írt értekezése bizonyára 1957-ben Kolozsvárt megvédett kandidátusi disszertációjának⁸ magyar kivonata. Pár évvel később az *Istoria gindirii sociale si filosofice in Romania* (Buc. 1964) című kötetben Hajós József méltatja Lechnert, mint a materialista pszichológia előfutárát. Az 1922-ben elhunyt professzor több mint száz nyomtatott dolgozatából elkelne egy újabb válogatás, mondjuk a Téka-sorozatban, olyan, amelyben a tanulmányok teljes szövege olvasható legyen.

Jegyzetek:

1 Emlékkönyv. A kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem. (Kolozsvár, 1903) 384. 1.

2 Ady 1909. július 12-én Lédának írt leveléből. Vö. Mózes Huba: *Ady Endre korráji iratai 1909-ből*. Nyelv- és Irodalom-tudományi Közlemények 1971. 2. sz. és Bustya Endre: *Innen jöttem és ide térek*. Igazság 1977. 247. sz.

3 Dr. Lechner Károly egyetemi ny. r. tanár, m. kir. udvari tanácsos egyetemi tanárságának huszonötödik előfordulója. Acta Universitatis... Kolozsváriensis Anni MCMXV-VI, Fasc. I. 91-101.1.

4 Uo.

5 Erdélyi Orvosi Lap 1922. 5. sz.

6 *Dolgozatok*. Lechner Károly dr. negyedszázados tanári működésének emlékére. Írták és kiadták tanítványai és tanártársai. Kolozsvár, 1915.

7 Műveinek jegyzékét először Buday Kálmán (*Lechner Károly [levelező] tag emlékezete*. A MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XXI. köt. 9.) közölte, majd átvette az 1956-os Lechner-kötet is.

8 *Teoria nervista a lui Lechner Károly*. Cluj 1957.

LÁSZLÓFFY CSABA

Megváltó sugallat

Mindennek haladnia kell valamilyen irányba. Az ellágyulásnak, az elbambulásnak is. Minden ráér, legalábbis úgy tűnik neki. Edig mindig sietett, rohant. S most egyszerre csak ez az ismétlődő émelygés, hogy elmosson minden szót, ambíciót. *A lélek szent, mély-séges erőinek áradása* — humbug. Hát még az, hogy: a selejtes egyedekben is rátalálni a rejtett kincsre!

Valamikor egy nagyruház vezetője volt. Négy évvel ezelőtt "előléptették" egy boldogságrekordot meghirdető — hazug! — világ börtönparancsnokává. A cellalakók (rab: elvetendő kifejezés!) oktatása az emberiség nagy családjában! Keresztshadjárát a rácsokon belül a humánus nevében! Helyes nemzetköziség harmonikus kialakítása cellatestvéreid között!... Mind csupa nagybetűt igénylő újságcím.

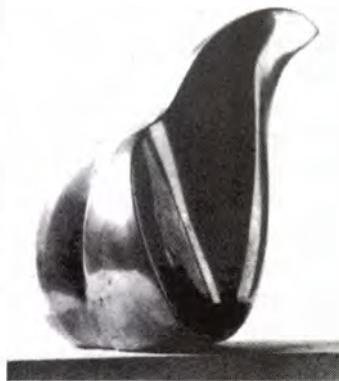
Egy-egy mellékpáragrafus most olyannak tetszik, mint cinikus köpet. "Tiltsuk meg a foglyok zaklatását küblihasználat közben (?) ... "Kifejlesztetni a művelődés és művészetek iránti érzéket" — a végelgyengülésesekben is (?)... Agyában mintha beállt volna egy különös aszály. A kötelességtudat dehidratációja. (A fantazmagóriáké — így pontosabban hangzik.) Vas-kapu dörren. A rabok mocskos, szürke bőrén végigfut az alkonyati borzongás. A prices sötét zugából patkány szökik elő, s orrával izgatottan kezd szaglászni a gumipikkelyes padló hánya

dékában. Most jönnek építő javaslataikkal vagy jótékonykodó szónoklataikkal az ellenőrzők — fölényeskedők vagy kivált-ságosan leereszkedők —, mert esküszik, hogy nem várja ki többé, míg megmelegsik a pezsgő!...

Akárha százlábúak mászkálnának testén, a ruha alól (a hár sem melegíti már) kiszorult a maradék hő. Lehet, hogy csak rosszat álmodott, és semmi sem igaz abból, hogy az ör kellő ébersége híján a fogva tartott költő szakadt zubbonyát alvadt vér és szenny borítja s helyenként bűzlő genny szivárogoz belőle? A kiválasztott koponya a közbűntényesek közé keveredett, s kifolyt agyvelejét a rabok szinte kéjesen rugdossák, mint egy lefújódott labdát. Egy kéjgyilkos éppen whiskyvel ünnepelte meg születésnapját, miközben a börtönigazgatóság különleges beadványon dolgozik a szadistákkal való bánásmód jelenlegi szigorát megkönnyítendő. A faji türelmetlenség "köztörvényeseknek" álcázott, szervezett maffiozói röhögnek az incidensen, majd jön az amnesztia, s a felforgatók és gyilkosok (valuta ellenében asszonyokkal közöszlnek bent kedvükre) nagy pofával a fajzatát is megátkozzák annak, aki nem érez velük.

Ilyen egy lázálom. A zsoldos elnyúlva izzad damaszt ágyneműjén. Ha meghal — foglalkozási ártalom! Órá már fegyvert sem fognak, mint elődjére. Elbambult velük együtt. A fentiekkel, meg a bentiekkel. S most ez az elgyengülés, mint valami sugallat. Hogy vedd le bűneidet. Vedd le arcodat. A fegyvelemmel és kitüntetésekkel tartósított sminket. A kályha majd hogy szét nem robban, úgy befűtetett. De nem elég. Még, még! Csak a melegben! Különben tűrhetetlen. S már emeli is, állához közelítve, merev térdkalácsát. Összekucorodni, igen, mint az anyaölben!...

1994. III. 29.

JANCSÓ MIKLÓS

A HÁZASSÁG

Az évek múlásával Sir John, e furcsa nevű erdélyi magyar színész (akit egyik el nem játszott szerepe miatt csúfoltak így barátai és elenségei), egyre többet gondolt elmúlt fiatalságára. De mert minden szépet és jót csupán múltával tudunk — ha egyáltalán tudunk — igazán értékelni, így Sir John is fájó szívvel és visszavágyóan gondolt a korcsmákban és szépasszonyok karjaiban töltött kellemes, bár látszólag haszontalannak tűnő évekre.

A kezdődő öregség egyik velejárója a visszanézés, az emlékezés — tűnődött az öregedő színész, amikor régi, ifjú lényére gondolt, aki vakon bízott — Istenem, de régen volt ez! — pályatársakban, barátokban, frott szóban és szépasszonyok ígéretében. Persze, ma sem tudná eldönteni hősünk, mi volt a jobb: az ifjúkori naiv mindenbizonnyal, vagy pedig a mostani cinikus éleslátás, a bölcs beletörődés az emberi hitványságokba. Akkor régen csupán a csalódások okoztak fájdalmat, ma az fáj, hogy már csalódásokra is képtelen vagyok — állapította meg önmagáról szomorúan a színész.

Magányosan ült szobájában Sir John és emlékezett.

Első házasságára gondolt — az első házasságra —, és itt elmosolyodott Sir John. Hiszen ez a házasság olyan gyorsan és váratlanul jött létre, hogy nem csak művészbártaikat, de magát Sir John is meglepte, miért sietett annyira abba az ostoba intézménybe belépni, amit házasságnak neveznek, és aminél jobbat a tökéletlen emberiség még eddig nem tudott létrehozni.

Gyönyörű, forró nyár volt, és én fiatal, pompás fickó voltam — lágyult el az emlékek hatására hősünk, miközben kényelmesen hátradőlt a fotelben —, a tengerpartra utaztam, mert azokban az években számomra a tenger volt a költészet, a végtelenség és a szabadság szimbóluma. Órákig tudtam bámulni a vizet. Pénzem alig volt, de akkor nem érdekelt a pénztelenség (most már csak ez foglalkoztat, de nem érek vele semmit, pontosan úgy nics pénzem, mint ahogy sohasem volt) —, hevertem a forró homokban a víz partján. Csodálatos volt, és nem csak azért volt csodálatos, mert régen volt.

Aztán egy este, magam sem tudom, miért, elhatároztam, elmegyek a Kaszinóba — mondotta halkan, de fennhangon az öreg Sir John. — Akkortájt csak külföldieket engedtek belépni ide, a kapitalista bűnbarlangba — ahogy az utcánk nyugdíjas alapszervezeti elnöke nevezte a kaszinót, mikor hazaérkezett egy szakszervezeti tengerparti beutalásról —, de borralalóval mindent el lehetett intézni, még azt is, hogy a Kaszinó szigorú portása külföldi állampolgárnak nézze a belföldi nyaralót.

Az öregedő Sir John maga előtt látta a fiatal Sir John, amint belép a fényesen kivilágított étterembe. Amint magabiztosan belép egy másik világba, ahol a szegénység ismeretlen fogalom, ahol minden és mindenki azért van, hogy a belépő jól érezze magát. Tisztaság, légkondicionálás — jól öltözött férfiak és izlésesen vetkőzött asszonyok, siető pincérek és halk zene —, csodálatos világ volt ez akkor, és Sir John csodálta is azt a távoli világot, aminek ha csak halvány utánzatával is, de találkozhatott a Kaszinóban.

Sir John egy sarokasztalhoz ült és kávét rendelt. Rágyújtott, azaz rágyújtott volna, de az

éző gyufát tartó keze megállt a levegőben: a terembe, egy férfi kíséretében, belépett Marilyn Monroe. Hogy a belépő hölgynek mi volt a valódi neve, nem fontos történetünkben, mint ahogy Sir John számára sem volt lényeges, mert azokban az években a színész szerepekben gondolkozott csupán. (Akkor még nem tudta, hogy a szerepek gyakran tökéletlenek és ritkán tartalmazzák a lényegét, rendszerint felületesen jelzik az Embert, akárcsak a rosszul megírt színdarabok, amikben játszania kellett.)

Sir John reménytelen vágyakozással nézte Marilyn, hiszen tudta, a hölgy egy másik világhoz tartozik, ahova ő, Sir John csupán csak néhány órára kapott bepillantási lehetőséget.

Teltek az órák, szólt a zene, Marilyn és a férje (mint később megtudjuk majd, az asszony társaságában lévő úr tényleg a férj volt) megvacsoráztak, valami soha nem látott színű italt ittak (legalábbis Sir John nem tudta kitalálni, mi lehet poharukban) és halkan beszélgettek. Sir John már a harmadik kávéját fogyasztotta (drágább italt nem mert rendelni, félt, hogy fizetésekor kellemetlen helyzetbe kerül), amikor a házaspár intett a pincérnek: fizetni szeretnének.

Bardócz Lajos grafikája

Sir John lélekben elbúcsúzott az álom-asszonytól, akit végül is meg sem ismerhetett. Bölcs beletörődéssel nyugtázta a nő elérhetetlenségének szomorú tényét, de azért továbbra is mohó tekintettel nézte, bámulta, csodálta, kívánta az asszony egész lényét.

A férj fizetett, a pincér mély meghajlással búcsúzott a pártól. Marilyn, férje mellett, elindult a kijárat felé. Az asztalok közti út a kijárat felé Sir John asztala mellett vezetett el. Sir John akaratlanul is felemelkedett a Szépség, az élő, a megtestesült női Szépség közeledtére, és alig akart hinni fülének, amikor a hölgy halkan, kísérőjétől egy pillanatra hátramaradva, oda-súgta neki.

— Kövess.

Sir John villámgyorsan fizetett és rohant ki a Kaszinóból. Szerencséje volt, a házaspár (bizonyára a nő kezdeményezésére) lassan sétált a tengerparton. Sir John nem túl feltűnően, az

immár biztosnak tűnő kaland reményében követte őket.

Nemsokára egy luxusszálló elé értek. A nő hátranézett, félre nem érhető módon jelezte Sir Johnnak, hogy várjon rá. Aztán férjéhez simult, és mindketten beleveggyültek a szálló halljában zibongó nyaralók tömegébe.

Sir John tehát várt. Szinte biztos volt, hogy megkapja ma ezt az asszonyt. Minden ösztöne ezt súgta neki, és eddig még nem csapták be a megérzései. Teltek az órák, és hősünk tudta, remélte, hogy az asszony is legalább olyan türelmetlenül várja a találkozást, mint ő.

Besötétedett, majd késő este lett. Sir John már menni készült, úgy vélte, az asszony nem tudott megszökni férje mellől, ezért nem jön — nem jöhet. Éjfél előtt egyszer csak nyílt a szálló forgójátója: megjelent az asszony, mosolyogva, gyönyörűen, hódítóan. Sir John eléje sietett.

— Megvárakoztattalak — mondta a hölgy alig mentegetőzve —, de a férjem csak most aludt el. Hamarabb nem tudtam jönni.

— Jó, hogy itt vagy — válaszolta kiszáradt szájával Sir John.

— Nincs sok időm — mondta a hölgy —, a férjem rossz alvó. Egy fél óra... elég annyi neked?

Sir John meglepte ez a célratörés, de feltalálta magát:

— Hová mehetünk? — kérdezte. — Az én lakásom egy órára van ide...

— Gyere a tengerpartra — mondta Marilyn (nevezük hát mi is így őt, ha már hősünk ezt a nevet választotta az napi szerelmének) —, ott sötét van.

Elindultak. Sir John azon töprengett, vajon a hölgy minden este kísért-e valakivel a tengerpartra, vagy csak neki van ilyen szerencséje. Percek múlva letértek a sétányról, besétáltak a homokba. A tengerzúgás egyre közelebből hallatszott...

Az öregedő Sir John megmozdult a fotelben. Maga előtt látta újra az asszony gyönyörű testét. És még most, annyi év után is enyhe szégyenkezés fogta el, ha arra az éjszakára gondolt. Marilyn türelmes volt, a fiatal Sir John kétségbeesett próbálkozásait megértő kedvességgel (és látszólagos nyugalommal) fogadta. Amikor pedig immár világossá vált, hogy Sir John férfiassága aznap teljes kudarcra van ítélve, az asszony megsimogatta a férfi izzadt, homokos arcát.

— Gyere a 110-es szobába délelőtt. A férjem Konstancára utazik reggel. Ott a szobában bepótoljuk, amit itt elmulasztottál.

Sir John lehajtott fejjel kísérte hazáig az asszonyt. Mondanunk sem kell, másnap délelőtt a megbeszélt időpontban halkan kopogott hősünk a 110-es szoba ajtaján. Az ajtó résnyire nyílt, majd kitárult: ott állt Marilyn mezetenül...

Az öreg Sir John felállt. Harminc év távlatából is ordítani szeretett volna: hiszen tudta, amit nagyon akar egy férfi, az nem mindig sikerül, talán pontosan a nagyon-akarás miatt. De hogy éppen egy ilyen nővel vált impotenssé (a szó kissé kegyetlenül hangzik, viszont tökéletesen érzékelteti Sir John azon délelőtti férfiasságának szomorú állapotát) — érthetetlen volt számára még most, idős korában is. Persze, az évek során gyakran, sőt egyre gyakrabban előfordultak ilyen jellegű kudarcok a színész életében, de hősünk már tudta, hogy ez a kalandszerető férfiak elkerülhetetlen végzete, hogy néha vesztesek is maradjanak — természetesen a jóvátétel lehetőségnek örökös fenntartásával és reményével.

Ott feküdt hát az ifjú Sir John Marilyn Monroe mellett, meztelenül... És teltek a kínos per-

>>>>> folytatás a 18. oldalon

>>>>> folytatás a 17. oldalról

cek, és szomorú bizonyossággá vált a férfi számára: hiába erőlteti, ma sem fog sikerülni semmi. A hölgy is lassan kezdte elveszíteni a türelmét. Magára vette a pongyoláját, italt töltött (Sir John meg sem kínálta), majd a férfi felé fordult.

— Miért néztél úgy a kaszinóban, ha impotens vagy? — kérdezte.

Sir John nem válaszolt. Mit is mondhatott volna? Ma már órákig tudta volna saját tehetetlenségét magyarázni, sőt erényt is kovácsolt nem egyszer férfiatlanságából, mondván, hogy megriadt a női szépségtől stb. stb. — De akkor még fiatal volt a színész, és férfiasságának csodája őt is legalább annyira meglepte, mint a nőt. Lassan öltözni kezdett. Marilyn türelmetlenül rágyújtott. Sir John hamar elkészült az öltözéssel (pedig húzni szeretne volna az időt, hátha csoda történik, de csodák nem történnek még a szexualitásban sem — vagy ha igen, csak nagyon ritkán) és megszólalt:

— Láthatlak még? — kérdezte.

— Tűnj el — válaszolt a hölgy.

És Sir John élete első kudarcának borzasztó érzésével elindult hazafelé, a bérelt külvárosi szobácska irányába. Rettenetes lelkiállapotban volt, nem értett semmit az egészből, hiszen nem egyszer előfordult, hogy csupa virtusból, naponta három-négy nővel randevúzott, és mint utóbb kiderült, egyiküknek sem volt oka panasza, sőt, a negyedik hölgy rendszerint sokkalta is Sir John lankadni nem akaró buzgalmát.

Szomorúan, szorongó szívvel ment Sir John, észre sem vette, hogy valaki integet neki. Csak akkor rezzent fel, amikor egy női hang nevére szólította.

Sir John — mondta a hölgy —, meg sem ismeresz?

Sir John magához tért: egy csúnyácska, régi ismerőse üdvözölte őt, és Sir Johnnak most jól esett minden emberi szó, ami feledtetni tudja a nem olyan régen történeteket (pontosabban a meg nem történeteket).

A leány tanárnő volt, szintén a tengerparton nyaralt és szintén egyedül, akárcsak Sir John. És hősünk gondolatban levetkőztette a tanárnőt — ez már amolyan kialakult reflex volt nála —, és akkor valami rettenetes reflex történt. Sir John két napja intenzív módon lankadó, már-már használhatatlannak tűnő férfiassága ágaskodni kezdett a tanárnő nem túl nőies bájai hatására. És Sir John határozottan, enyhe bosszúsággal hangjában, meginvitálta magához a nőt, aki vonakodva bár, de ujjongó lélekkel ment a férfival. Hazaérkeztek Sir John lakására — és Marilyn Monroe bizonyára hitetlen irigy csodálkozással szemlélte volna a színész férfias bravúráját (amit többször is megismételt), ha jelen lehetett volna mint szemlélődő ezen a furcsa érzéseket felkavaró szerelmi csatározáson.

A tanárnő az éjszakát is Sir John szobájában töltötte, és elmondhatjuk, nem bánta meg elhatározását. Másnap és az elkövetkező napokban is együtt maradtak, így történt, hogy az utolsó tengerparti estén Sir John a fürdőszobában, ahol meztelenül tett-vett, véletlenül bepillantott a tükörbe: meglátta izmos testét, jelen pillanatban békésen pihenő férfiasságát. Sokáig nézte magát a tükörben, a lapos mellű tanárnőre gondolt, érzékei azonnal és érthetetlen módon újra működni kezdtek, mire Sir John önmagára lepillantva elkeseredetten kifakadt:

— Ez kell neked, te nyavalyás? Megkapod!

És másnap ünnepélyesen, kezében nagy csokor virággal, megkérte a csúnya tanárnő kezét...

Ez volt Sir John első, de nem utolsó házasságának igaz története.

KÓDEX - INDEX

Az egyik szélsőséges jelentést Henri Focillonnál találjuk. Focillon szerint a stílus a "ligne des hauteurs", a minden idők legnagyobb alkotásaiból felépülő Himalájaként kiemelkedő hegyvonulat, a művészi érték próbája és mércéje. A másik végleten elhelyezkedő reklám- és hirdetésdzsungel szerint a benzinnek és a WC-papírnak is "stílusa" van, nem említve a divatbemutatókat, ahol ilyen vagy olyan "stílusú" ruhákat láthatunk. A kettő között helyezkednek el a jól ismert "történelmi" stílusok: kultúrák, népek, dinasztiák, uralkodók, területek, korszakok, mesterségek, személyek és tárgyak stílusa. (...)

Míthogy a művész élete gyakran több "stíluson" ível át, a személyiség és a "stílus" semmiképp sem tekinthető szinonim megjelölésnek. A "XVI. Lajos-stílus" az 1789 előtti évtizedeket öleli fel, de a fogalom mit sem mond a francia király uralkodásának ideje alatt jelentkező variációkról és változásokról.

A művészettel foglalkozó óriási irodalom egésze a stílus fogalmának útvesztőjében bolyong; többértelműségei és következtetlenségei az esztétikai tevékenység egészét tükrözik. A stílus alkalmasabb egy sajátos térbeli tárgy leírására, mint egy időbeli létezés típus meghatározására.

Bár a régmúlt ember történeti létezésének legkézzelfoghatóbb bizonyítékai az élettelen tárgyak, e látható múltat többnyire mégis biológiai metaforákkal írják le: tétovázás nélkül beszélünk "egy művészet születéséről", "egy stílus életéről", "egy iskola kimúlásáról", egy művész alkotóerejének leírásakor pedig arról, hogy az "kibomlott", "megérett", "elerőtlenedett". Általában a bizonyítékokat is az életrajz szerint vonultatják fel, mintha az életrajzi egység volna a vizsgálódás igazi egysége. Az életrajzokat azután terület szerint csoportosítják (pl. "az umbriai iskola"), vagy stílus és helyszín szerint (pl. "római barokk"). Az eljárás távolról emlékeztet a biológiai rendszerezésre: tipológia, morfológia, elterjedés.

A művészéletrajz önálló műfajként létezik, amióta Filippo Villani 1381-82-ben anekdotákat gyűjtött össze. Századunkban a művészéletrajzokat dokumentumokkal és szövegekkel óriási méretűvé duzzasztották, a személyek és munkák végső, grandiózus katalógusának összeállításához szükséges előkészítő lépésként. A művészettörténetet életrajzokon keresztül írók szerint a történetész legfőbb feladata az, hogy rekonstruálja a művészi személyiség fejlődését, hitelesítse a művészek tulajdonított munkákat, és tárgyalja a művek jelentését.

(...) Az életrajz arra jó, hogy a művészeti anyagot nagyjából áttekinthessük, de egyedül nem elégséges ahhoz, hogy a művész életének történelmi vonatkozású kérdéseit kifejtssük, hiszen azok mindig az előzményekhez és a következményekhez való viszony kérdései.

Egy művész élete valóban önálló egység bármely életrajzi sorozatban. De ha a művészettörténet fő megközelítési módjává tesszük, úgy járunk el, mintha egy ország vasúthálózatának leírását egyetlen utas néhány utazásának tapasztalataival intéznénk el. Ha a vasutakról teljes képet akarunk alkotni, el kell tekintsünk az egyes embertől és országtól, hiszen maga a sínhálózat adja meg a folytonosságot, nem pedig az utasok vagy a kiszolgáló személyzet.

Az útpályahasonlat sok szempontból al-

kalmas a művész helyének meghatározására. Minden ember életműve része egy olyan sorozatnak, amely rajta egyik vagy mindkét irányban túlmutat, attól függően, hogy milyen helyzetet foglal el azon az útpályán. Az egyént meghatározó fő adottságok — lelkiállat és képzettség — mellett figyelembe kell venni a folyamatba történő belépésének idejét — korai, középső vagy késő szakasz —, amivel biológiai lehetőségei összekapcsolódnak. Egyesek természetesen módosíthatják és módosítják is a hagyományt, különösen a mai világban, hogy kedvezőbb belépési időpontot nyerjenek. Ha nincs meg a megfelelő belépési időpont, bármilyen tehetséges és képzet az egyén, lehet, hogy másolóként fecserli el idejét. Ilyen megközelítésben a reneszánsz "univerzális tehetségeiről" is kiderül, hogy nem voltak mások, mint jó képességű és felkészült egyének, akik egy szerencsés pillanatban meglovagolhatták a nyugati civilizáció megújulásának számtalan lehetőségét, és sok irányban messzire juthattak, mert még nem kellett hordaniuk a később kötelezővé vált megindoklás, alapos bizonyítás terhét.

A "jó" és a "rossz" belépési időpontok nem csupán a sorozatban elfoglalt helytől függenek. Minősítésükhöz figyelembe kell venni, hogy az egyes helyzetekben melyek a legelőnyösebb egyéni adottságok. Tulajdonképpen minden időpont alkalmas bizonyosfajta tehetség kibontakozására. Amikor egy sajátos adottság a neki kedvező időpontban jelentkezik, a szerencsés individuum addig nem is álmodott lehetőségek mérhetetlen sokaságát hozhatja felszínre a helyzetből. Mások számára valószínűleg nem léteznek ezek a lehetőségek, mint ahogy ugyanezen ember számára sem léteznének egy másik helyzetben. Úgy kell tehát elképzelnünk, hogy minden világ-rajövetelt a szerencse kettős kerekére hoz mozgásba: az egyiktől a személyi adottság függ, a másiktól a sorozatba való belépés időpontjának szabályozása.

Tehetség és zseni. Ha ehhez a nézethez tartjuk magunkat, a művészek közötti hatalmas különbségek nem annyira a tehetség, mint inkább a sorozatba való belépés és az abban elfoglalt hely számlájára írhatóak. A tehetség kiinduló adottság: a tehetséges tanítvány korábban kezd; gyorsabban sajátítja el a hagyományt; önálló felfedezései áradóbbak tehetségtelenebb társaiénál. De feltáratlanul maradt tehetségek éppúgy vannak azok között, akiknek képzése nem felelt meg képességeiknek, mint azok közt, akiknek tehetsége — megnyilvánulási alkalom hiányában — elismeretlen maradt. A kiinduló adottság valószínűleg sokkal gyakoribb, mint ahogy azt a valóban pályára lépők száma sejtetni enged. Az a képesség, amely minden tehetséges emberben jelen van, sokkal inkább jellegbeli, mintsem fokozati, hiszen a tehetség meglepte többet jelent, mint annak fokozatai.

Értelmetlen volna arról vitatkozni, hogy vajon Leonardo vagy Raffaello volt-e tehetségesebb. Mindketten tehetségesek voltak. Sőt Bernardino Luini és Giulio Romano is tehetségesek voltak. Csak az utóbbiaknak nem volt szerencséjük. Későn érkeztek, amikor már vége volt mindennek, de erről nem ők tehetek. A hírnév mechanizmusa olyan, hogy az elődök fényét megsokszorozza, az előkét lecsökkenti.

RÉSZLETEK GEORGE KUBLER: AZ IDŐ FORMÁJA című munkájából (Gondolat, Budapest, 1992)

Augusztusi évfordulók

- 1 - 160 éve született Deotyma lengyel író
- 175 éve született Herman Melville amerikai író
- 2 - 80 éve halt meg Emil Garleanu román író
- 3 - 40 éve halt meg Gabrielle-Sidonie Colette francia író
- 70 éve halt meg Joseph Conrad angol író
- 4 - 110 éve született Balázs Béla magyar író
- 90 éve született Witold Gombrowicz lengyel író
- 160 éve született Walter Pater angol író
- 5 - 70 éve halt meg Jovan Hranilovic horvát költő
- 80 éve halt meg Jules Lemaitre francia író
- 6 - 100 éve született Arvid Ragner Holmström svéd író
- 8 - 170 éve halt meg Friedrich August Wolf német filológus
- 9 - 80 éve született Bajomi Lázár Endre magyar irodalomtörténész
- 25 éve halt meg Kodolányi János magyar író
- 10 - 110 éve született Panait Istrati román író
- 11 - 530 éve halt meg Nicolaus Cusanus német filozófus
- 250 éve született Tamás António Gonzaga portugál költő
- 12 - 70 éve halt meg Bródy Sándor magyar író
- 220 éve született Robert Southey angol költő
- 70 éve született Nicuta Tanase román író
- 13 - 110 éve született Jo van Ammers-Küller holland író
- 40 éve halt meg Gaál Gábor romániai magyar filozófus
- 14 - 125 éve született N. Burlanescu-Alin román költő
- 75 éve született Nagy Ilona romániai magyar író
- 15 - 175 éve halt meg Cornelius Hermann von Ayrenhoff osztrák író
- 100 éve született Ion Chinezu román irodalomtörténész
- 530 éve halt meg Aeneas Silvius Piccolomini olasz humanista
- 10 éve halt meg John Boynton Priestley angol drámaíró
- 120 éve született Seprődi János magyar tudós
- 16 - 930 éve halt meg Albú Muhammad Alí Ibn Hazm arab költő
- 17 - 20 éve halt meg Aldo Pallazeschi olasz író
- 225 éve halt meg Vaszilij Kirillovics Tregyakovszkij orosz költő
- 18 - 50 éve halt meg Jacques Roumain haiti költő
- 19 - 175 éve született Jules Barthélémy Saint-Hilaire francia filozófus
- 10 éve halt meg Szabó Zoltán angoliai magyar író
- 20 - 350 éve született Manuel Bernardes portugál író
- 21 - 600 éve halt meg Luigi Marsigli olasz humanista
- 22 - 75 éve halt meg Samuel Bodicky szlovák író
- 410 éve halt meg Jan Kochanowski lengyel költő
- 23 - 70 éve született Paul Everac román drámaíró
- 40 éve halt meg Gálos Rezső magyar irodalomtörténész
- 125 éve született Edgar Lee Masters amerikai költő
- 24 - 130 éve halt meg Costache Negruzzi román író
- 25 - 250 éve született Johann Gottfried Herder német író
- 26 - 250 éve halt meg William Byrd amerikai író
- 27 - 140 éve született Badics Ferenc magyar irodalomtörténész
- 120 éve született Császár Elemér magyar irodalomtörténész
- 75 éve halt meg Dóczi Lajos magyar író
- 110 éve született Liudas Gira litván költő
- 130 éve született Kuthy Lajos magyar író
- 25 éve halt meg Erika Mann német író
- 28 - 180 éve született Joseph Sheridan Le Fanu ír író
- 75 éve született Mikó Ervin romániai magyar író
- 29 - 560 éve született Janus Pannonius magyar humanista
- 30 - 225 éve született Thomas Hope angol író
- 420 éve született Szenczi Molnár Albert magyar költő
- 31 - 75 éve született Dr. Kós Károly romániai magyar etnográfus
- 75 éve született Vég György magyar költő

ÚJ LEMEZEIMET HALLGATOM 88.

Rachmaninovig és ... vissza

Akarva-akaratlanul sokat és sokszor írtam Rachmaninovról. Két okból: a világ hangversenyéletének állandó szereplője volt és maradt ez a megkésett romantikus szerző — és mert személyében és alkotásaiban jelenséggé mitizálódott nemcsak a nagyközönség, de a legkiválóbb művészek tudatában is. Tehát repertoár-szerzőként tartjuk számon, és mint Rachmaninov-jelenség: napirendi témává vált, immár bő félévszázada.

A háború után egyik zongoradarabja minálunk is hamar közdivattá vált. Unos-untalan hallani lehetett az egyébként szép, de az ismételtetések miatt nagyon hamar megfakult darabot (cisz-moll Prelúd). A 2. Zongoraverse-nye is az állandó hangverseny-elhasználódás következtében vált afféle slágerre, gyakran majdnem rossz értelemben, a rossz ízlés megtestesítőjeként. A muzikusok körében illik idegenkedni ezektől az "agyonhajszolt" zenéktől — és persze itt nemcsak Rachmaninovra gondolunk, hanem még egy sor más szerző hasonlóan agyonjátszott darabjára.

Nagyon meglepett, amikor 1979 végén egyik legnevesebb magyar zongoraművésznőnk, Kocsis Zoltán hozta el számomra Rachmaninov zenéjét. Akkoriban nem nagyon értettem meg a lelkesedését. Bizonyára látta, érezte húzódozásomat, ezért is küldte el utólag a Rachmaninov összkiadás lemezalbumának egyik jelentős sorozatát. Ezek a lemezek főleg a századeleji hangversenyélet kedvelt darabjait zongorázza Rachmaninov, briliáns ujjtechnikával, gyönyörű frazeálással, nagyon kifejezően, mint ahogyan ez illik is a világ-ünnepele nagy zongoravirtuózhoz. Saját műveinek megszólaltatása, természetesen, modell-értékű. Nagy élmény volt számomra ez a találkozás, az IGAZI! — Rachmaninovval. Ekkor kezdett derengeni bennem, hogy ez a különös művész sajátos jelensége ennek a mi sokat vitatott századunknak. Sőt, egyik legellentmondásosabb jelensége az amúgyis zaklatott 20. századi művészetünknek.

Íme egy szerző, aki a barbaro-stílus idején még rendületlenül

hisz a romantikus dallam mindent elsőpró erejében: "A legnehezebb a zeneszerzői munkásságban megírni egy szép dallamot" — írja ars poetikája fölé *mot-tól*.

Karmester volt a javából, "keze alatt nőtt óriássá Saljapin" idézhetjük új lemezünk kísérőszövegéből (Hungaroton HCD 31551 — Rachmaninov: "Aholtak szigete", op. 29, 1909, Böcklin festménye alapján, "Rapszódia Paganini egy témájára", op. 43, 1934, "Szimfonikus táncok", op. 45, 1940).

És zeneszerző volt, szintén a javából, hiszen 19 évesen írta, 24 nap alatt, moszkvai konzervatóriumi államvizsgájára azt az operáját (*Aleko*), amelyet a világ operaházai mai napig műsoron tartanak.

A lemezen a pécsi Szimfonikusok remekelnek Prunyi Ilona zongoraművésznő és Howard Williams karmester közreműködésével. Kellemes meglepetés volt remekbeszabott előadásukat a CD-lemezről visszahallgatni. Szép volna kolozsvári hangversenytermünkben élőben is meghallgathatni játékokat. Elvégre Kolozsvár és Pécs testvérvárosok, miért ne lehetne ebből a kívánságból egyszer valóság is, mindnyájunk örömére.

Hallgatom a szép zenét: kicsit szívfájdítóan, kicsit hideg fővel társulva a muzsikából áradó érzelmekhez. Régi világ, letűnt világ — csendülnek fülembé a kísértő szók. Mást, újabbat kell álmodnunk ma és holnap, abban a bizonyos 21. században. Ej, be nehéz élményanyagot belevinni a műalkotásba. Új élményeket, mait, frisset, 21. századot előlegezt. Rachmaninov élményanyaga nemcsak hogy nem előlegezi a 20. századot — kínna és megdicsőülésekkel teli századunkat —, de mégcsak nem is akar róla tudomást venni. Irigylésre méltó, boldogságos művészi tudatválalás. Be jó lenne így, zenével elmenekülni a VILÁG ELŐL. Rachmaninov zenéje elvisz egy másik világba (teljesen mindegy, hogy azt tegnapinak vagy holnapnak deklaráljuk!), szép világba, finom lelki rezdülésekig, de ... vissza is kell onnan jönnünk, a mába, a mindennapok világába. Rachmaninovval a tegnapba megyünk, de minduntalan vissza is sóvárgunk a mába. És merre tovább a holnap zenéjében? Erre már nem felel a szép hangzások áradata. A SZÉPSÉG BECSUKTA AJTÓIT?!

TERÉNYI EDE

HOL-

A kolozsvári Állami Magyar Színház július 1-én Tompa Gábor rendezésében mutatta be Székely János *Mórok* című "ötfevonásos történelmi esszéjét". Díszlet: Antal Csaba m. v.; zene: Mártha István m. v.; dramaturg Visky András. Szereplők: Csíky András, Boér Ferenc, Salat Lehel, Hatházi András, Dehel Gábor, László Gerő, Spolarics Andrea, Nagy Dezső, Jancsó Miklós, Bíró József, Madarász Loránd.

A Hétorony kiadásában nemrégiben megjelent Kovács András Ferenc *Üdvözlés a vesztesnek* című verseskötete.

A kolozsvári Korunk Galériában július 2. és 16. között tartott nyitva Mátyás László és Miklós Dénes közös tárlata.

Az Európai Utas idei 1-es számában olvasható többek között Csiki László *Ion Luca Caragiale, a kacagó bölcselő* és Sütő András *Sorok Illyés Gyuláról* című írása.

A szegedi Tiszta 6. számában verset olvashatunk egyebek mellett Kovács András Ferentől (*Kölcsey Ferenc lehajtja fejét; Weöresáda. Váteszi szózat utókoromhoz!*; *Professzor Tzimbalom gyászdalotskája*) és Plugor Magortól (*Fekete versek*). A lapban olvasható továbbá Lászlóffy Aladár *Kolozsvári laudáció*, valamint Kántor Lajos *Ady-jóslatok*, 1994 című írása.

A pécsi Jelenkor júniusi számában olvashatjuk Balla Zsófia *Magdi egyik reggele*, A pokol balkánul dalol, Négysoros és Két K. A.-sor rácsát szétfeszítve című verseit.

A Hitel 5. számában olvasható egyebek mellett Tófalvi Zoltán *Jajkiáltás Pécsi Norbert Artúráért* című írása. A lap júniusi száma hozza Lászlóffy Csaba *Az önmagával viaskodó Szent György és Önismereti lecke* című verseit, valamint — Sz. Farkas Jenő fordításában — Eugène Ionesco *A múltam elhagyott* című, utolsó írását. A számban

Tamási Áron társadalmi nézeteiről, *Transzilvánizmus és népiség* cím alatt Bertha Zoltán közöl tanulmányt.

A kolozsvári Centre Culturel Français rendezésében június folyamán került sor rendezvényssorozatra, amelynek keretében a következő filmeket vetítették: *La nuit de Varennes* (Ettore Scola rendezésében, Jean-Louis Barrault-val. Marcello Mastroianni-val, Hanna Schygullával, Harvey Keittelrel, Jean-Louis Trintignant-nal és Andrea Ferreollal a főbb szerepekben); *Je suis le seigneur du château* (Régis Wargnier rendezésében, Jean Rochefort-tal a főszerepben); *Sabine* (Philippe Faucon rendezése); *Pardon Cupidon* (Marie Mandy rendezése); *Abacadabra* (Harry Cleven rendezésében, Philippe Valterrel, Clémentine Céleriével, Thierry Frémond-nal, Thierry Van Verve-kével, Sabrina Leurquinnel és Jean-Henri Compère-rel a főbb szerepekben). A rendezvényen fellépett zenekarok: *Le Quatuor de Champagne*, *Les Désaxés*, valamint Patrick Scheyder.

-MI

Megszólal bennem is

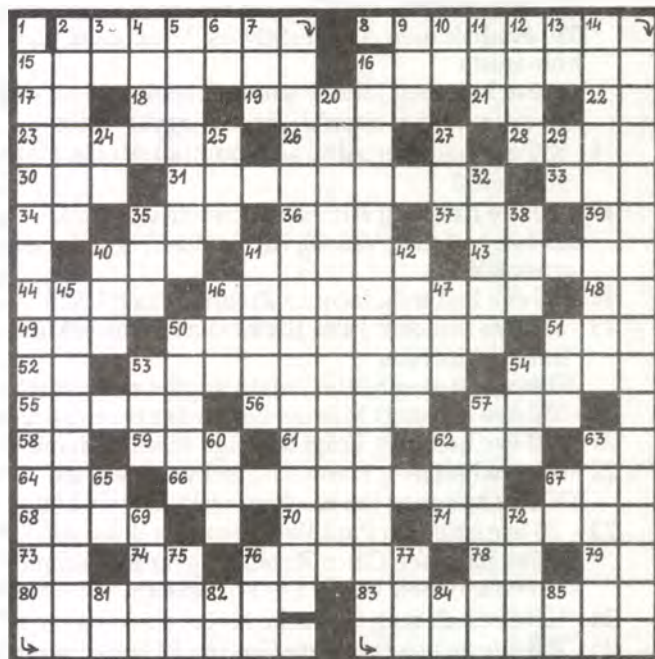
Lászlóffy Csaba versének egyik szakaszát rejt a vízszintes 2., függőleges 16., 1. és vízszintes 8. számú sor

VÍZSZINTES: 1. A versidézet első sora (zárt betű: G). 8. A versszak utolsó sora (zárt betű: V, T, A). 15. Brit-India főkormányzójának a címe volt. 16. Számokat összead. 17. Amennyiben. 18. Inog egyenmű hangzó. 19. Két ige kötő. 21. Hangtalanul átad! 22. Szintén ne. 23. Nem mozognak. 26. Csörtetés közepe! 28. Az Ariane című regény írója (Claude). 30. Ötven egyötöde. 31. Préselődött. 33. Angol női név. 34. Fél perc! 35. Állatkert. 36. EMB. 37. Szvettért készit. 39. Durva megszólítás. 40. Liviu Rebreanu-regény. 41. Vörös sárga festék. 43. Meleg égővi emlős. 44. Hitvány ital, csiger. 46. Valamely szempontból azonos megítélés alá eső történés (két szó). 48. Watt, méter. 49. Vég, angolul. 50. Határainkon kívüli állam. 51. Tsung-Dao ...: Nobel-díjas kínai fizikus. 52. Válaszolni kezd! 53. Koreai politikus, a KNDK elnöke. 54. Svéd teniszbajnok volt (Björn). 55. Két karunkkal fölemelve tartva. 56. Kétszer ötig. 57. Su és Tefnut fia az egyiptomi mitológiában. 58. A holland autók betűjelzése. 59. Elavult súlymérték. 61. ÁAV. 62. Máriácska. 63. Határozott névelő. 64. Vissza: angol fiú. 66. Értékelő véleménymondás. 67. Egyetlen este!!! 68. Idomnak két nem szomszédos csúcsát összekötő egyenes. 70. Ruhát tisztít. 71. Az asztalra abroszt, tányérokat, evőeszközöket stb. helyezz. 73. Berlin közepe! 74. Kilométer. 76. Hazárd kártyajáték. 78. A föld felé. 79. Az

asztácium vegyjele. 80. Rövid szurony. 83. Házi ruha, pongyola.

FÜGGŐLEGES: 1. A versidézet harmadik sora (zárt betű: S, A, A, N). 2. Jugoszláv író, költő, az első négyzetben személyneve első betűjével. 3. Jellegzetes igevégződés. 4. A szabadban. 5. Arisztotelész logikai iratainak mint a tudományos megismerés eszközének elnevezése. 6. A tetejére. 7. ... right: minden rendben. 9. ESA. 10. Öles egyenmű hangzó. 11. A közelit. 12. Római zeneszerző (Edmond). 13. Hangtalanul ves! 14. 1952-től 1960-ig az USA elnöke volt (Dwight David). 16. A versidézet második sora (zárt betű: K). 20. Azok a sajátos időszakok, amelyeknek legfőbb energiaforrásuk a nukleáris energia lesz. 24. Csendes Aliz! 25. ... Machiko: japán színésznő (KYO). 27. Büntető törvénykönyv. 29. Biztató szó. 32. Emberek sokasága. 35. Római női név. 38. Hajórész. 40. Jegyezd. 41. Ikrakő. 42. Rögzített könnyű tárgy ide-oda kitér, lebeg, anélkül, hogy tovább haladna. 45. Szellemi, akaratú önállóság nélkül való. 46. RÜM. 47. Részben sántít! 50. Több száz milliós nép tagja. 51. Gyulladás. 53. Főzéleknövény. 54. Női név. 57. Adolphe Charles Adam-balet. 60. Kettőzött kétjegyű mássalhangzó. 62. Úgy szép, ha virágos. 63. Diplomáciai hivatalnok. 65. Brassói Lapok. 67. Téli sporteszköz. 69. Eszes. 72. Német fizikus, 1860-ban feltalálta a telefont, de nem az ő találmánya érvényesült (Johann Philipp, 1834-74). 75. Manézs páratlan betű. 76. Té...: szakította. 77. Írországi tó. 81. Közleg, népiesen. 82. Húséges állat. 84. A görög gépkocsik betűjelzése. 85. A cink vegyjele.

RÁMAY TIBOR

A HELIKON 14. számában közölt, *Coronatio* című rejtveny megfejtése: *Annának vig bukását nem sirattam, Mert Annát nekem nem lehet siratni, Annának én örök száz kincset adtam, Min nem győzhetnek a pokol hatalmai.*

Főszerkesztő: SZILÁGYI ISTVÁN
Főszerkesztő-helyettes: KIRÁLY LÁSZLÓ
Felelős titkár: SIGMOND ISTVÁN

Főmunkatárs: SZABÓ GYULA
Szerkesztőség: LÁSZLÓFFY ALADÁR: világkultúra
SZÓCS ISTVÁN K. JAKAB ANTAL: vers, irodalomtörténet

MÓZES ATTILA: próza, kritika
NAGY MÁRIA: olvasószervező
RÁKOSSY TIBOR: műszaki szerkesztő

Számitógépes tördelés: NAGY MÁRIA; nyomtatja a Miskolczi Kis Miklós református sajtóközpont; felelős vezető: TONK ISTVÁN
A szerkesztőség címe: 3400 Cluj-Napoca, str. Iasilor nr. 14. Postafiók (casuta postala) 245 Telefon: 132309, 132096

A HELIKON alapítványi támogatással jelenik meg - kiadja a ROMÁNIAI ÍRÓK SZÖVETSÉGE